

MÚZEUMI KURÍR

1970. OKTÓBER

4. SZÁM

MŰZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele
Megjelenik évente négy számban
Szerkesztő: dr. Dankó Imre
Szerkesztőség: Debrecen, Déri Múzeum, Déri tér 1.

Hogyan készül az ürmösbor?

VARGA GYULA

A nagylétei szőlőskertben Pethő Sándor 80 éves földműves 1970. május 20-án a következőképpen mondta el az ürmösbor készítésének módját:

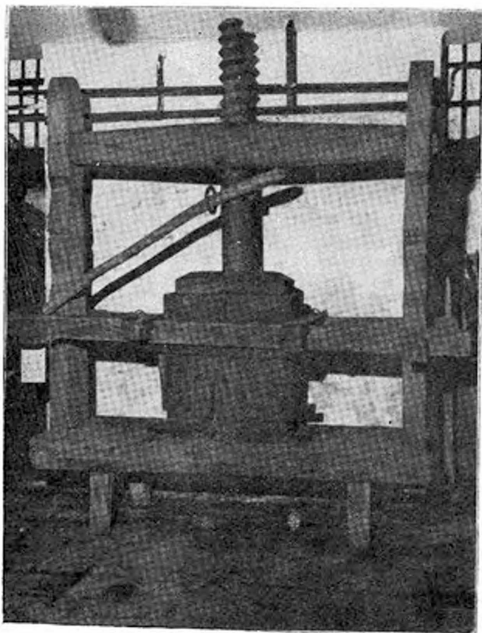
120–150 literes hordóban az ürmösnek először *ágyat* készítenek. Ehhez valamilyen nemes fekete szőlőre van szükség. Az első világháború előtt *Kadarka* szőlőből készítették az ürmöságyat, újabban *otelló* szőlőt használnak erre a célra. A *Kadarka* a török hódoltság idején a Balkánon át valószínűleg Kisásziából került hozzánk. (*Rapaics Raymund*: A *Kadarka* szőlő és vörös boraink. Term. Tud. Közl. 70. 1938. 530. lap.) Az *otelló* amerikai eredetű szőlőfaj. A jól érett szőlőt – válogatott, egészséges szőlőfürtöket – egy kádban összegyűjtik, csömöszélőfával jól összetörlik, majd a hordónak az aljára egy réteg ilyen összetört szőlőt tesznek. Erre a rétegre megszáritott, magvas fehér ürmöt (*artemisia absinthium*, L.) tesznek. Majd még 4–5 ilyen réteget raknak egymásra. Ezt nevezik *ürmöságy*-nak. Végül a hordót a csömöszöléskor nyert musttal feltöltik úgy, hogy a forrásra kb. 20 liternyi helyet a hordóban üresen hagynak.

Hogy az *ágy* pakolását el tudják végezni, a hordónak a szájánál kb. 20–20 cm-es négyzet alakú részt a dongából kifűrészelnek, s ezen keresztül rakják be, illetve majd ezen szedik ki az *ürmöságyat*.

Nagylétán nem terem fehér ürmöt, ezt tehát a közeli községekből, Pethő Sándor történetesen Kismarjáról, ottani rokonaitól szerzi be, mivel ott az utfeleken, árokpartokon igen gazdagon terem. Az ürmöt akkor vágják le, amikor már jól kimagvasodott, de még nem érett meg teljesen, így a magja nem hull ki, hanem szárítás után is benne marad a tokjában. A szárastól levágott ürmököröt kis csomokba kötve a szőlőskerti *pajtában* (présház) szegre akasztva tárolják és szárítják.

Az ürmösbor lassabban forr ki, mint a tiszta; a szüret után néha fél év is eltelik, míg letisztul. A forrásnál nagyon kell rá ügyelni, mert az *ürmöságy* a lé tetejére jön fel, s ha a hordó nagyon tele van, a keletkező szénsav az egész masszát kinyomja a hordóból. Ezért időnként arra alkalmas keverőfával az összesűrűsödő ürmöságyat megkavarják, lenyomják a hordó aljára. Forrás után a hordót tiszta borral feltöltik és lezárják.

Ettől kezdve az ürmösbor már fogyasztható. Tekintettel arra, hogy a szőlőhéjből, kocsányból, ürmököréből álló *ágy* mindvégig a hordóban marad, ezentúl vigyázni kell, hogy a bor ne törődjön, ne keveredjen, mert akkor zavaros lesz. Ezért legpraktikusabb óvatosan, lopóval szívni, mert a csap könnyen eltömődik. A leszívott bor helyét azonban mindig fel kell tölteni, mert különben az *ürmöságy* megromlik (megecetesedik vagy másféle borbetegséget kap). A feltöltéshez már rendszerint nem piros bort, hanem fehérret használnak. Pethő Sándor is kb. 5–6 estendős ürmöságyát rendszeresen fehér, ún. „*erdei*” szőlőből készített borral tölti fel. (Az *erdei* összefoglaló név, többféle nagy fürtű, enyhén savanykás, de kitünő zamatú borszőlő tartozik bele. Neve valószínűleg az Erdély felől való származásra utal.) A fe-

Szőlőprés Nagylétáról

kete szőlőből készült *agy* azonban évek múlva is megfesti a rátöltött bort. Természetesen az első sötétvörös szín mindig világosodik. A jól gondozott *ürömágy* 8–10 évig is eláll, s mindig kellemes, zamatos ízt ad a rátöltött boroknak.

A helyi hiedelem szerint az ürmősbornak különleges gyógyhatása van, ezért a legkülönfélébb betegségek gyógyítására javasolják.

Múlt századi gazdasági munkák többször megemlékeznek az Érmellék messze földön híres ürmősboraíróiról. Az egykori Érmellék Bihar megyében, az Éri és Berettyó folyók közé eső Vajda, Szentimre, Diószeg, Koly, Jankafalva, Kis- és Nagykágya, Székelyhid, Asszonyvására, Ottomány, Kereki (Kiskereki) és Szumyogd helységeket jelenti. (Ma valamennyi Románia területén található.) (Galgóczi Károly: Magyarország, a Szerb Vajdaság s a Temesi Bánság Mezőgazdasági Statisztikája. Pest, 1855. 290. lap. *Andrástaly Bertalan* a vörös borokról írt kitűnő tanulmányában az érmelléki ürmősről nem szól, valószínűleg azért, mert a szakirodalom e tájat elsősorban mint fehérbor-termő

vidéket tartja számon. *Andrástaly Bertalan*: A vörös bor Magyarországon. Népr. Ért. XXXIX. 1957. 49–69. lap.) Nagyléta közvetlenül az Érmellék szomszédságában fekszik, és a szomszédos Kokad, Bagamér, Újléta, Vámospercs községekkel együtt valamikor szintén számottevő szőlőműveléssel rendelkezett. Magunk korábban feltételeztük már, hogy a két táj szőlőművelésének között bizonyos kapcsolatnak kellett lenni.

Ezt a feltevésünket igazolja az ürmősbort készítés módjának nagyléti megléte és az érmellékihez teljesen hasonló technológiai eljárása. Az eljárást 1945 telén Szentimrén magam figyelhettem meg. A kapcsolatra Galgóczi Károly is utal idézett munkájában, amikor jelzi, hogy Nagylétán többek közt azért nehéz napszámost kapni, mert „nagyon fogyasztja a munkáskézet a közel levő Érmelléki Szőlőhegy”, „mihelyt beáll a szőlőmunka, nagyon érezhető egybútt a fogyasztkozás”. A nagylétiak a szőlőművelés technikáját tehát az Érmelléken tanulhatták meg.

A kapcsolatokat igazolják a nagyléti borszőlőfajok is. Az itteni *erdei* néven ismert fehér szőlő ugyanaz, mint ami azt a híres érmelléki asztali bort adta, melyet a XVIII–XIX. században a galíciai, ungi, beregi kereskedők a Mezőségré, a hajdúvárosokba, Pestre, sőt Bécsbe is elszállítottak. (Fényes Elek: Magyarország 's' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja Statisztikai és Geographiai tekintetben. IV. Pest. 1839. 56. lap.) De megtalálható Nagylétán az Érmellék híres szőlőfajtája, az ún. *bakator* is (olasz eredetű szőlő, eredeti neve: *Bocca d'oro*. Vö.: *Takács Árpád*: A szőlőtermelés történeti földrajza: Borvidékeink. Bp. 1942. 16. lap.), melynek híres bora, a bakar, szintén alkalmas ürmős készítésére.

Végül az érmelléki kapcsolatokra utal a mellékelt ábrán közölt szőlőprés, melyet a nagyléti szőlőskertből, Pongor Imrétől vásároltam 1970-ben a Déri Múzeum részére. (L.sz.: V. 70. 125. 1.) Ennek pontos mását 1940–45 között az érmelléki Bihardiószegen, Biharfélegyházán, Vajdán és Szentimrén is megfigyelhettem.

Kár, hogy e nagy múltú szőlőművelés erősen pusztuló állapotban van, jórészt már csak az öregek emlékeztetésében él, pedig az itteni különleges zamatu borok könnyen felzárkóznának mai borvidékeink terméseihez.

Az exlibrisgyűjtésről

NAGY DEZSŐ

Az igazi gyűjtő nem unalomból gyűjt, nem is csak szórakozásból, hanem szenvedélyből. Ez a szenvedély pedig olyan erős, hogy ha egyszer elkap valakit, annyira hatalmába keríti, hogy nem tud nélküle élni. Állandó hiányérzete lesz, amelyet ki kell elégítenie, különben nem tud megnyugodni. Ennél a szenvedéllyel nem is annyira az a fontos, hogy „mit” gyűjt valaki, hanem az, hogy „hogyan”. Mert a gyűjtés lényege a *rendszer*. A rendszer-telenül összehordott gyűjtemény nem olyan értékes, mint a bizonyos rendszer szerint elrendezett, művészeti, kulturális vagy muzeális értékkel bíró gyűjtemény.

Ha a gyűjtésnél a „hogyan” kérdése a fontos, akkor mindenki gyűjthet anyagi körülményeihez mérten, neki megfelelő kisebb tárgyakat is, mert ezeknek gyűjtése nem jelent számára pénzkérdést.

Van a gyűjtés-szereplőnek egy kevesek által ismert, pedig nem nagyon szebb vágó, nem nagyon költséges, de a művészi ízlést és érzéket nagyon fejlesztő, igen érdekes és értékes, izgalmasság és idegnyugtatónak is minő-

síthető ága: az *exlibrisgyűjtés*, amely rendszeresen együtt jár a kisgrafika gyűjtésével (használati, alkalmi és szabad grafika.)

Mivel azonban a gyűjtés széles mezején Debrecenben a felszabadulás óta az *exlibrisgyűjtés* meglehetősen természetlen talajra talált – noha a 30-as években Debrecen a kisgrafika készítése és gyűjtése terén vezető szerepet játszott – és mivel ma már városunkban nagyon sok fiatal nem is ismeri az *exlibrist* és annak gyűjtését – szükséges feltönnünk a kérdést: *Tulajdonképpen mi az exlibris? Mit jelent az exlibrisgyűjtés?*

PEGAZUS
Menyhárt József fametszete
Nagy Dezső rajza

Az *exlibris* (helyesen: *ex libris*) latin szó, s azt jelenti: könyvekből, könyveiből, valakinek a könyveiből. Pl.: *Ex libris Doctoris Desiderii Szabó* = Dr. Szabó Dezső könyveiből. Eleinte a könyvtulajdonos nevét latinul írták és utónevét birtokos esetbe tették, mint fent. Később a tulajdonos neve egyszerűen csak alanyesetbe került, pl.: *Ex libris Dr. Semsey Andor*. Ilyenkor az *ex libris* szó a magyar családi és utónev elé kerül. A *könyv*, a *liber* helyett a *könyvtár*, a *bibliotheca* szót használták, pl.: *Ex bibliotheca Ladislai Victoris* = Victoris László könyvtárából. Ma sokszor elmarad a latin *ex libris* kifejezés, s helyette a könyv vagy a könyvtár szót használják, pl.: *Drahos István könyve* vagy *Réthy István könyvtárából*. Ez utóbbiak azonban a latin szó nélkül is *exlibris*ek, azaz *könyvjegyek*.

Mindezt a könyvnyomtatás feltalálása előtt tintával vagy tussal írták a kéziratok könyv, a kódex első lapjára. Később – és ez volt a gyakori eset – a tulajdonos nem írta bele a nevét a könyvbe, hanem a címerét festette bele (Mátyás király corvinái) vagy préselte a könyvtábla külső oldalára vaknyomással vagy aranyozással, nevével, illetve monogramjával együtt, vagy ez utóbbiak nélkül. Ezeket nevezzük *szuperexlibris*eknek. Még később a könyvtulajdonos nem magába a könyvbe festette bele címerét, monogramját vagy egyéb emblémáját, hanem egy önálló kis papír- vagy pergamenlapra, s ezt a lapot ragasztotta be a könyvtábla belső oldalára. Ezek voltak a mai értelemben vett *exlibris* ősei.

Szükség volt ezekre a tulajdonost megnevező jelekre, jegyekre, címerekre, monogramokra vagy nevekre, mert a kéziratok könyv abban az időben igen drága portéka volt, egy-egy könyv értéke egy kisebb porta értékével vetekedett. A könyv pedig olyan, mint a kigyó; észrevétlenül elbújik, eltűnik, könnyen lába kel ma is. „Könyvet lopni nem szűgyen” – mondták akkor, s mondja napjainkban is a laza erkölcsi felfogás. Ezért volt szükség már a XII. századtól kezdődőleg a könyv tulajdonosának megjelölésére, illetve megnevezésére. Ezért van szükség erre ma is, bár ma már a könyv minden nagyobb anyagi megerőltetés nélkül megszereshető. Könyveinket azonban szeretnénk meg is tartani, ezért védjük könyvünket az *exlibris*szel. Szükség van az *exlibris*re néha azért is, mert néha egy-egy kölcsönadott könyvünket azért nem adja vissza a kölcsönvevő, mert nem tudja, hogy kitől kérte kölcsön; de ha benne van a könyvben *exlibris*ünk, akkor eszébe juttatja nevünket, s vissza tudja adni. Egy *exlibris*szel ellátott könyvet nem tanácsos „örökre” kölcsönvenni, mert a tulajdonos megtalálhatja. Idegen *exlibris*szel ellátott könyvet csak akkor tartsunk könyvtárunkban, ha az illető azt nekünk dedikálta, vagy ha a könyvet az antikváriumban vásároltuk.

Az *exlibris* az elmondottak szerint nem más, mint a könyv tulajdonosát megnevező, a könyv fedelére (belül) ráragasztható *könyvjegy*, amely a tulajdonos nevét, monogramját, emblémáját, jelvényét, címerét, esetleg foglalkozását vagy érdeklődési körét ábrázolja művészi eszközökkel és esztétikus módon.

Az *exlibris* úgyszólván egyidős a kéziratok könyvekkel, a kódexekkel, mert a kézzel festett címer vagy embléma ugyanilyen távoli múltira tekinthet vissza. Ez ősi példányok grafikusai, festői még csak fűrak, főpapak, tudományos könyvtárak vagy tudósok megrendelésére dolgoztak, s tárgyak leg-többször – mint láttuk – nemesi címer volt.

A könyvnyomtatás feltalálása után a könyv, a nyomdatechnika tökéletesedése folytán, egyre olcsóbbá lett, s egyszerre erősen felszaporodott. Kevésbé tehető ember is hozzá tudott jutni a könyvhöz, és egész könyvtárra váló vásárolható össze magának. Több száz könyvnek címerrel való ellátása tetemes költségbe és nagy fáradságba került volna, éppen ezért a már előzőleg használt kézzel festett címeres lapocskák mintájára a XV. század vége óta

– főleg olasz mintára – mechanikus úton sokszorosított exlibriseket készítettek, és ezeket ragasztották be a könyvekbe. Első megjelenési formája az aránylag olcsó *tametszet* volt, amely a legregibb ismert grafikai sokszorosító technika. Olcsóbb lett tehát a könyv, szaporodott az irni-olvasni tudók száma, olcsóbb lett a könyvjegy előállítása, és így az exlibris lassan demokratizálódott.

GALAMEOS NŐI FEJ
Menyhárt József tametszete
Nagy Dezső rajza

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az exlibrisgyűjtés ellen azt az érvelt szokták felhozni, hogy az nem demokratikus, hanem arisztokratikus szenvedély, mert az a régi főurak mániája és passziója volt. Ez az érv nem helytálló, mert a főurak – egy-két kivételtől eltekintve – nem gyűjtöttek az exlibriseket. Gyűjteni már csak a múlt század végén kezdték őket – de akkor sem a főurak –, csak akkor, amikor a könyv a nép között már erősen elterjedt a benne levő exlibriszel együtt, amikor a könyvet már nemcsak egy bizonyos osztály vehette meg magának, hanem társadalmi rang és cím nélküli minden polgár megvásárolhatta, amikor a könyv már közkinccsé vált, amikor az exlibris készítése sem került súlyos anyagi megerőltetésbe. Ma már a könyv a nép számára is könnyen hozzáférhető és a művészi értéket képviselő könyvjeggel együtt minden további nélkül éppúgy gyűjthető, mint például a bélyeg. Nem kíván nagyobb áldozathozatalt. Demokratikussá lett tehát, mint a bélyeggyűjtés, de – sajnos – nem terjedt el annyira a nép között.

A mechanikus úton sokszorosított exlibris igen sokféle. Eleinte – mint láttuk – fametszet, majd rézmetszet, rézkarc, könyvomat, cinkográfia, acélmetszet, ma pedig linóleummetszet és PVC-metszet által sokszorosított exlibriseket készítenek.

Művészettörténeti szempontból igen érdekesek, mert a leghíresebb művészek sem tartották méltóságukon alulnak, hogy egy-egy exlibrist rajzoljanak vagy metszzenek. Ma úgy tudjuk, hogy az első exlibris 1470-ből való, német munka. *Dürer Albertnek* 1511-ben Pirckheimer számára készített exlibris a legregibbek közé tartozik. Metszett exlibrist Boucher, Cranach, Gravelot és Holbein is. Angliában, Német- és Franciaországban a legnagyobb művészek rajzolták a könyvjegyek gyönyörű sorát.

A könyvek rohamos elszaporodása azonban nagyban csökkentette a könyvek értékét. Csökkent a könyvek nyomtatására, kötésére fordított gond is. A folyton nagyobb példányszámokban, de mindig gyengébb minőségben megjelenő könyveknek az egyes könyvtárakban való rohamos gyarapodása megszüntette az addig ritka könyvekre fordított dédelgetést. Az addig áldozattal előállított könyvjegyek lassanként „kimentek a divatból”, s helyüket elfoglalták a különféle bélyegzők, amelyek a művészi és izléses könyvjegyeket szinte teljesen elfeledtették.

Élég hosszú ideig tartott az izléstelen bélyegzők korlátlan uralma, míg végül a múlt század második felében, amikor az iparművészet valósággal újjászületett, és a könyvmás, körrajz (litográfia) technikája is tökéletessé vált, kezdtek nagyobb gondot fordítani a könyvek nyomtatására, kötésére, s feltámasztották hosszú álmából a könyvjegyet is.

Természetes, hogy a cimeres exlibrisek könyvbe való festése vagy a be-kötőtáblára való préselése, majd később a nyomtatott exlibrisnek beragasztása Magyarországon is szokássá vált már a legregibb időkől kezdve. Mátyás király corvináiban kézzel festett cimerek találhatók. Sajnos, nálunk nyomtatott exlibrisek csak szóróványosan fordulnak elő. A legregibbnek tekinthető valódi exlibris *Tejnikes János* pozsonyi polgár és *Bártta város* exlibris a XVI. század végéről (1596). Igen sok régi exlibris található a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteményében. E gyűjteményben levő exlibrisek 90%-a cimereket ábrázol. A nem cimeresek pedig rendszeresen a tulajdonos jellemére, érdeklődésének irányára, foglalkozására, életére vonatkozólag nyújtanak értékes felvilágosítást. Soknak szalagdiszén, a tulajdonos nevén kívül, jelmondatokat is olvashatunk, amik sűrített alakban a könyvtulajdonos egész életfelfogására fényt derítenek.

Érthető, hogy a szép, izléses, művészileg értékes és kultúrtörténetileg is becses exlibriseket egyes gyűjtőszervezetekkel „megáldott” emberek a múlt század derekától kezdve – főleg külföldön – kezdték összegyűjteni. Különösen sok kedvelőre talált az exlibrisgyűjtés akkor, amikor a könyvjegy az 1870-es évek táján publikációk és kiállítások révén ismét „divatba jött”. Ettől kezdve nyugaton, különösen Németországban, de egész Európában is, igen élénk gyűjtőélet pezsgett. Külföldön már akkor terjedelmes köteteket adtak ki az exlibrisokról, előszeretettel gyűjtötték őket, és alapszabállyal és szakfolyóirattal is rendelkező gyűjtőegyesületeket alakítottak, amelyek azóta is működnek. E külföldi egyesületek a gyűjtőkről külön névjegyzéket adnak ki, melyben közlik a gyűjtő pontos címét, valamint azt, hogy hány és milyen technikával készített exlibrist cserélt.

A gyűjtőszervezetek lángra a múlt század végén hazánkba is ácsapott. Legelőször *Varjú Elemér* kultúrhistorikus buzdítja a könyvbarátokat és exlibrisgyűjtőket intenzív munkára. A Magyar Könyvszemle 1895. évi egyik számában így ír: „Egy nemzet műveltségi fokának semmi sem olyan pontos mérteke, mint a könyvtárak kisebb vagy nagyobb száma s exlibrisaik megőrzésén számunkra az elpusztult és szétkallódott könyvtárak emléket, tanúságot tesznek nemzetünknek a tudományok iránti előszeretetről, s így nem éppen jelentéktelen adattal járulnak művelődéstörténetünkhez.” (193–204.) Ettől kezdve hazánk is bekapcsolódott az európai exlibrisgyűjtő mozgalom-

ba, s a gyűjtők tábora hamarosan tekintélyesre nőtt. Mi lehetett ennek az oka? Rájötték a gyűjtők arra, hogy az exlibrisgyűjtemény aránylag *kis helyet* foglal el, aránylag *kevés anyagi áldozatot kíván*, és mindezek mellett nagy *lelki örömök* állandó forrása. Alig képzelhető el kedvesebb, élvezetesebb, hasznosabb és művészeibb szórakozás, mint az, ha egy szép és értékes exlibris- vagy kisgrafika-gyűjteményben lapozgatva gyönyörködhetünk minden országot vagy minden földrészt kiváló művészeinek változatos technikával készült, szebbnél szebb metszeteiben.

ILDIKÓ

Menyhárt József lametszete
Nagy Dezső rajza

Nálunk az első exlibriskiállítás az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum rendezte 1903-ban, majd a másodikat a Szent György Céh 1913-ban. Lassan, de végül is eredményesen fejlődik a gyűjtés az első világháború után. 1932-ben a Lyka Károly vezetésével létrejött Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete (MEGE) tömörítette a gyűjtőket és a művészeket. Szegeden rendezték 1934-ben az első kiállítást, amelyet 1935-ben a budapesti követett. 1937-ben megjelent és 1944-ig működött az egyesület folyóirata, a *Kisgrafika*, amely beszámolt a gyűjtők munkájáról, művészeket ismertett és tanulmányokat közölt. A MEGE 1947-ben megszűnt, de 12 év múlva, 1959-ben, *Kisgrafika Barátok Köre* (KKK) név alatt újra feltámadt és a Képzőművészeti Szakszervezete keretében továbbmunkált. Folyóirata négyhavonként *Ertesítő* címen jelenik meg. Sajnos, a magyar gyűjtők névjegyzékét 1962 óta nem adta ki, csak jónévvű külföldi gyűjtők címeit közli. A külfölddel való cserre szempontjából azonban ez is nagyon fontos a gyűjtők számára.

Mint említettük, Debrecenben a 30-as évek folyamán igen pezsgő gyűjtőélet folyt. A század elejétől kezdve neves művészek éltek itt és készítették exlibrisüket gyűjtők és könyvbarátok számára. Első exlibrisrajzoló művészek a következők voltak: Toroczkaik Oszvald, Dienes János, Bakoss Tibor, Bors Károly, Frankovszky Adrienne és Haranghy Jenő. Majd a 30-as évek-

ben: G. Szabó Kálmán, Nagy Ferenc, Dobi Oláh István, Bánszki Tamás, Petry Béla, Várkonyi Károly, Vadász Endre, Menyhárt József, Nagy Sándor János, Berki Irma és Sz. Mata János készítették remek lapjaikat. E művészeket és a körükbe csoportosuló nagyszámú gyűjtőt Nagy József kollégiumi tanár és berei Soó Rezső professzor (ma szászterez lapból álló védett gyűjteménye van) az *Ajtósi Dürer Céhben tömörítette 1934-ben*. Nagyon szép folyóirata volt a debreceni gyűjtőknek, a *Magyar Exlibris*, melynek I. és II. évfolyama 1935–36-ban jelent meg színvonalas tartalommal és gazdag képanyaggal. (E sorok írója a MEGE-nek és az Ajtósi Dürer Céhnek buzgó tagja volt.)

Sajnos, ennek a lüktető, eleven és nívós gyűjtőmunkának is véget vetett a második világháború. Azóta városunkban az exlibris- és kisgrafikagyűjtés csaknem teljesen megszűnt. A debreceni gyűjtőéletnek alig van pulzusa. Jóformán magam adom a ritmust. Igazi gyűjtő rajtam kívül, sajnos, nincs is. Néhány könyvbarátról tudok, akinek néhány exlibris is van a birtokában, sőt némi exlibrisirodalom is, de ők nem gyűjtők. Nincs bennük szenvedély. Szenvendély nélkül pedig nem gyűjtő a gyűjtő!

Szeretném a gyűjtőszenvendély lángját felébreszteni, jobban mondva felgyújtani mindenki benn, aki csak egy nagyon piciny mértékben is érdeklődik az exlibrisek és a grafika gyűjtése iránt. Szeretnék, mint egy gyűjtőtagot égő kanóccal végigszaladni Debrecen utcáin, és minden könyvbarát vagy minden könyvtartulajdonos szívében lángra lobbantani a gyűjtőszenvendély szikráját. Szeretném megmutatni mindenkinek, aki szereti a könyvet, akinek kis szobája sarkában szerény könyvszekrény húzódik meg, akinek a szobája tele van könyvvel, akit érdekel a művészet, a szép – jöjjön el hozzám, és nézze meg gyűjteményemet. Talán, a sok művészi magyar és külföldi exlibris, használati, alkalmi és szabad grafikai lap láttán fellobban benne a most még szunnyadó gyűjtőszenvendély.

Szeretném odakiáltani Debrecen könyvbarátainak: Jertek, gyűjtünk együtt! Én gyamolítlak titeket, segítsek nektek! Minden útbaigazítást megadok számotokra. Debrecenből ismét világítson messzire a grafikai barátok és exlibrisgyűjtők szenvendélyének fénye!

Ennyi bevezetés, tájékoztatás és buzdítás után feleljünk meg arra a kérdésre: *Mit jelent az exlibrisgyűjtés? Hogyan gyűjtünk exlibris?*

Az exlibris nem más, mint a legkülönbözőbb sokszorosító eljárással készült *kisgrafika*. A sokszorosító eljárást grafikai technikának is nevezzük, mely három nagy csoportra osztható: 1. *magasnyomás*, 2. *mélynyomás*, 3. *síknyomás*. – Magasnyomással készül a *lametszet*, *linóleummetszet*, *ólom-metszet* és a *PVC-metszet*. Mélynyomással készül a *rézmetset*, *acélmetset*, *hüdtűkarc*, *hántolt metset* (mezzotinta), *részkar*, *vernismou* és az *aquatinta*. Síknyomással készül a *környaj* vagy *litográfia* és a *klisé*, amely a legolcsóbb sokszorosító technika. E sokszorosító eljárások megismerése minden gyűjtő számára *kötelesség*, mert ismeretük nélkül módszeresen gyűjteni és az egyes műlopokat igazán élvezni nem lehet. Igen sokat segítenek ezen a téren a szakkönyvek, de a legtöbb segítséget nyújtja a személyes tapasztalat, a műterem-látogatás, a látás, sőt a tapintás is (részmetset).

Hogyan fogjunk hozzá a gyűjtéshez? Mindenekelőtt könyveink részére egyik ismert, jónévvű művésszel készíttessünk egy pl. 6×9 cm nagyságú fametszetet, egy ún. dűcöt. Ilyen metszetet 2–300 Ft-ért készítenek ma művészeink. A dűcöt nyomdába adjuk, és tetszés szerinti mennyiségben nyomatokat készíttetünk róla. Ha intenzíven akarunk cserélni, 4–500 exlibrisre szükségünk lesz. Kliséit készíttetni nem érdemes, mert azt a gyűjtők nem sokra becsülik. A fametszet legyen művészi, egyszerű, modern, de izlées, amely könyveinknek is díszére váljék. Ragasszuk is be őket könyveinkbe,

mert ezzel értékesebbek lesznek. Legyen jó csereanya, értékes és esztétikus. Ha anyagi körülményeink megengedik, egy másik jeles művésszel készíttessünk egy rézkarctechnikájú exlibrist, mert csak így juthatunk hasonló technikájú lapokhoz. Így ha mindkettőt elküldjük, egyszerre fogunk kapni cserébe egy fametszetet és egy rézkarcot.

A csere szigorú szabályok szerint megy végbe: rézkarcért rézkarcot, fametszetért fametszetet, linóleummettszertér linót, kliséért kliséért várhatunk. Öt kliséért kapunk egy fametszetet és öt szép fametszetért egy rézkarcot. Jónévű cseretársak azonban nem mindig tartják magukat szigorúan ehhez a szabályhoz. Ha mástól, idegentől kapunk küldeményt, 8-14 napon belül erkölcsi kötelességünk a válaszadás. Ha nem tudunk csereanyagot küldeni, vagy kérünk a cseretárostól türelmet, vagy küldjük vissza azokat a lapokat, amelyeket kicserélni nem tudunk. Ezt országunk nemzetközi jó hírneve érde-

EMESE
Ményhárt József fametszete
Nagy Dezső rajza

kében is meg kell tennünk. Magyar és külföldi cseretársak névjegyzékével szívesen lesznek segítségére a kezdő gyűjtőknek. Egyébként a magyar és külföldi gyűjtők címét egymástól vagy egyesületi cserejegyzékekből, illetve exlibris-folyóiratokból tudhatjuk meg. A magunk címét, hazánk idegen nyelvű nevével, kis téglalap alakú papírdarabkákra gépeljük le és minden borítékba tegyünk bele 4-5 darabot, hogy nevünk bekerüljön a nemzetközi csereforgalomba. Tanácsadás, útmutatás, gyűjteményem megtekintése céljából (kb. 10 000 darab) bárkinek mindenkor a legnagyobb készséggel állok rendelkezésére.

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar exlibris nemzetközi híre jó. Sokszor szerepelnek lapjaink külföldi kiállításokon. Híresebb műveinket ma is számon tartják világszerte. Igyekezünk jó hírnevünket megtartani, sőt öregbíteni.

Nemzetközi jó hírnevünket bizonyítja többek között az is, hogy ez év szeptember hó 3-6. között a világ exlibrisgyűjtői és -művészei Budapesten tartják meg a XIII. nemzetközi exlibriskongresszust, melynek előkészületeit a KBK máris megkezdte. Fel kell készülnünk rá, hogy ez a kongresszus is gyümölcsöző és kiemelkedő esemény legyen az exlibrisgyűjtés történetében.

Az elküldésre szánt lapok hátára alul ceruzával halványan mindig írjuk rá a művész nevét, országát, a készítés évét és a lap technikáját, ilyenformán:

JÓZSEF MENYHÁRT, HUNGARY
1965. Wood-cut,

vagy

ISTVÁN DRAHOS, UNGARN
1967. Holzschnitt.

Ez a szignálás igen fontos.

Lapjainkat borítékba kell tennünk a fent jelzett címünkkel együtt, de kíséreléssel nem szükséges. A borítékba tegyünk a lapok megvédése céljából egy-két keményebb merevítő lapot. A borítékot leragasztani nem szabad, mert akkor nyomtatványként nem megy el, pedig így olcsóbb. Írjuk rá kívül is pontos címünket és azt is, hogy „Nyomtatvány, exlibris”.

Hangsúlyozni kívánom, hogy ne gyűjtünk mindent, mert minden silány lapot gyűjteni nem érdemes. Ne a mennyiség, hanem a minőség legyen fő célunk. Inkább kevés, de értékes művészi metszetünk legyen.

Gyűjthetjük exlibriseinket (besorozhatjuk ezek közé a használati, alkalmi és kisebb szabad grafikákat is) nemzetek szerint (pl. csak lengyel vagy csak cseh stb.), korszakok szerint (pl. XIX., XVIII. század), grafikai technikák szerint (rézkarc, fametszet, linómetszet stb.). Összegyűjthetjük egy-egy nagyobb művész lapjait az opusok sorszáma szerint. Gyűjthetünk témakörök szerint is (jegész, orvos, nyomdász, vegyész stb.). Gyűjthetjük az emlékelexlibriseket (költő, festő, író stb.) is. Vannak, akik motívumokat gyűjtenek (állat, virág, épület, szobor stb.). Vannak igen nagy vagy igen kicsiny exlibrisok is, melyeknek gyűjtése azonban nem kezdőknek való.

A gyűjtésnél kerüljük a giccset, az izléstelen vagy technikailag kifogásolható lapokat. Csak művészi értékű exlibrist és grafikát gyűjtünk. A nekünk nem megfelelő lapokat vagy dupla példányokat cseréljük ki, küldjük tovább.

Ajánlani tudnám, hogy cseretársaink nevét és pontos címét egy regiszteres lüszetbe vesszük be, amelybe írjuk be azt is, hogy mikor s mit küldtünk társunknak. Így mindig tudni fogjuk, hogy válaszuk mikor esedékes és nem fogjuk nekik még egyszer elküldeni ugyanazokat a lapokat. Ha idegen gyűjtőtől kapunk küldeményt, az ő címét és küldeményét is azonnal vesszük be füzetünkbe. Így tudjuk nyilvántartani azt is, hogy kinek kell időben válaszolnunk, kinek tartozunk egy-egy küldeménytel. Ha ilyen pontosan és lelkiismeretesen kezeljük csereanyagunkat, kevés csalódás fog érni bennünket.

Az összegyűlt lapokat eleinte egy dobozba tegyünk, s ha gyűjteményünk már eléri a 2-300 darabot, rendezzük őket. Csak a rendezett gyűjteménynek van értéke és célja.

Elsősorban fel kell őket kartonokra vagy legalábbis rajzlapokra ragasztani. Legjobban megfelelne a sötétszürke albumkarton a színe miatt. Sajnos azonban nagyon vastag és drága is. En a magam részéről a rajzlapot is megelégszem. A közönséges 10 filléres rajzlapot kétfelé vágom, s így kb. 15×21 cm-es kartonokhoz jutok. Az exlibrisok és grafikák méretének ez a

karton 90%-ig megfelel. Felragasztásukhoz lehet használni bélyegragasztót, ami azonban a lapok nézegetése, rendezése alkalmával leválik. En – mivel az egyszer felragasztott lapot leszedni nem szoktam – Kristály ragasztóval ragasztom fel az exlibriseket, de nagyon kevés ragasztót használok: két kicsiny pontot a hátoldal felső jobb és bal sarkában. Így az exlibris felhajtható és alján a feljegyzések könnyen leolvashatók. Ezért a rajzlapkarton bal felső sarkába csak a művész nevét írom fel a gyors és pontos helyzetétel céljából.

EXL. KONGR.

Menyhárt József lametszete
Nagy Dezső rajza

Az ily módon rajzlagra vagy kartonra ragasztott exlibriseket eleinte könyvkötő által készített könyv alakú, masszív, lenvászon dobozokban tároltam. Később a drága dobozokról – gyűjteményem gyarapodása és költségkímélés miatt – át kellett térnem az olcsó és könnyen beszerezhető, keszen kapható dobozokra. Erre a célra nagyon jól megfelelnek a foto ktsz-ekből kapott 18x24 cm-es Forte-dobozok. Száz-száz darab rajzlap kényelmesen elfér bennük.

E dobozokban exlibriseimet és velük együtt egyéb alkalmi és használati grafikáimat nem országok, hanem művészek szerint raktározom. Külön dobozokban tartom a magyar és külön a külföldi művészek metszeteit. A művészek a dobozokban *alfabetikus* sorrendben találhatóak A-tól Z-ig. A doboz sarkára felírom a művész nevét. Van olyan doboz, amelyben két-három művész munkái is megtalálhatók, viszont van olyan művész is, akinek munkái

négy-öt dobozt töltenek meg. Ezzel a módszerrel bármely külföldi vagy magyar művész lapjait másodpercek alatt elő tudom venni, és azt is meg tudom állapítani, hogy a kérdéses lap megvan-e már gyűjteményemben, vagy pedig hiányzik.

Csak kétféle motívumot gyűjtök: a címeres exlibriseket és az ún. erotikusokat. Ez utóbbiak – hála a jobb izlésnek – kezdik lejárni magukat. Gyűjtöm az egyes művészek kézzel készített vázlatait vagy kézzel nyomott grafikáit is. Ez utóbbiak ugyanis értékesebbek. Külön nagy dobozban gyűjtöm a külföldi rézkarcokat és albumban a magyar rézmetszeteket, karcokat stb. Külön gyűjteményként kezeltem Drahos, Fery, Haranghy, Menyhárt, Várkonyi fametszeteit, Haranghy Jenő és az idegenbe szakadt Németh Nándor rendkívül finom kliséit. Mintegy 35 éve gyűjtöm a különböző magyar művészek mappáit és az exlibrisekről szóló magyar és külföldi irodalmat.

Külön gyűjtöm a debreceni fiatal művészek lapjait. Exlibriseket készít nálunk Józsa János, Móré Mihály, Tilles Béla, Szabó László stb. Sajnos, nagyon kevés lap van műveik közül gyűjteményemben. Nem tudunk összejönni a szervezés hiánya miatt. Hiába alakult meg a debreceni Kisgrafika Barátok Köre, ha nincs hely összejövetelnek számára, ha gyűjtő és grafikus nem is ismeri egymást, ha gyűjtő és művész nem találkozhat egymással. Ez nem így volt a 30-as években, hanem a Dürer Céh tagjai, művészek és grafikabarátok havonta összegyűltek valamelyik étteremben vagy egy-egy művész műtermében, és kicserelelték lapjaikat, megbeszéltek problémáikat, esetleg megrendelték legújabb exlibrisüket. Mindkét félnek hasznára volt a találkozás. Ma is ilyesmire volna szükség!

DESIDERIUS NAGY
VERBI DIVINI MINISTER.

CIMERES KLISÉ
Nagy Dezső rajza

Nagyon örülnék és boldog volnék, ha Debrecen könyvbarátai és könyvgyűjtői elolvassák és megszivlelnék az elmondottakat. Örülnék, ha néhány szívben fel tudnám lobbantani az exlibrisgyűjtő szenvedély lángját. Nagyon boldog volnék, ha itt, Debrecenben újra pezsgő, eleven, lobogó gyűjtőélet folyna, mint 30–35 évvel ezelőtt.

MAGYARVALKÓ,
REFORMÁTUS TEMPLOM
Nagy Sándor János tametszete
Nagy Dezső rajza

Igen sajnálatra méltó, hogy 1935 óta nem volt városunkban exlibriskiállítás. Budapestben, Miskolcon, Pécsen, Gyulán stb. volt már – némelyik városban többször is – exlibris- és kisgrafika-kiállítás, de mi ezen a téren is nagyon lemaradtunk. A legközelebbi időben megkíséreljük ezt a rég esedékes kiállítást megrendezni. Gyűjteményem bőséges anyagot nyújt egy nagyobb méretű kiállítás tablónak felállításához is. Egy kiállítás céljaira bármikor kész vagyok gyűjteményem legjobb és legmegfelelőbb anyagát oda kölcsönözni. Más magángyűjtő gyűjteményét is bemutatták már múzeumunk-

ban Debrecen város közönségének. Miért ne lehetne bemutatni egy exlibrisgyűjteményt is?

Nagy hiba az is, hogy néhány évvel ezelőtt megalakult ugyan itt is a budapesti Kisgrafika Barátok Köreinek debreceni csoportja, de az alakuló gyűlésen csak művészek voltak jelen, s egyetlenegy gyűjtőt vagy grafika-barátot sem hívtak meg. Márpedig a művészek a grafikának nem barátai, hanem művelői. A művészet barátai a gyűjtők, a megrendelők, a vásárlók. A művészeknek és műpártolóknak, a grafikusoknak és a grafikabarátoknak végre egymásra kellene itt is találniuk, össze kellene fogniuk, hogy együtt haladjanak, dolgozzanak, küzdjenek is, ha kell, Debrecen grafikai életének újból pezsgővé, elevenné és lobogóvá tételéért.

Csak az a láng, az érdeklődésnek, a lelkesedésnek, a gyűjtőszendélynek a lángja lobbanna fel újra Debrecenben!

Ez a pár gondolat, ez a néhány tanács, ez a kis ösztönzés legalább egy szikrát szeretne adni annak a szunnyadó, de talán még végleg ki nem aludt lángnak fellobbantásához.

CHRISTIANORUM ARMA
PAX EST
Dravos István tametszete
Nagy Dezső rajza

Molnár János látogatása az álmosdi Kölcsey Emlékházban

Június 1-én a báránai községi könyvtár felavatásán részt vett Molnár János művelődésügyi miniszterhelyettes ellátogatott Álmosdra is. Megtekintette a Kölcsey-házat, s az abban elhelyezett községi könyvtárt és Kölcsey emlékkiállítást.

Haj- és fejviselet Polgár községben

BENCsik JÁNOS

A polgári ember fekete, barna, gesztenyeszínű és szöke hajat ismer. Az alapszíneknek számtalan árnyalatát különbözteti meg, s világosbarnáról, bogárfeketéről, tejfelhajról beszél. Azt szokták mondani a sötét hajúnak, hogy olyan a hajad, mint a bogár; vagy ha göndör hajú, olyan a hajad, mint a gyűrű. Ha valakinek ápolatlan a haja, akkor az *torzonborz*. A szőkeket általában nem kedvelik, hajukról is az a véleményük, hogy tejfelhajúak. Ha valamelyik legény ilyen lánynak udvarol, azt kérdezik, hogy mit akarsz azzal a tejfelhajával. Selymes hajú, dróthajú, göndör hajú kifejezésekkel különböztetik meg a haj minőségét. Ha valakinek kopasz a feje, akkor annak olyan a feje, mint a *tókhaj*. Ha valakinek erős a haja, pattog az olló előtt, akkor annak *sértés haja van*. A dús hajúakra azt mondják, hogy dupla hajúak. Ha ápolatlan a fiúgyerek haja, lengett a kabát gallérijára, akkor így mondják: olyan vagy, mint a puli. Megjegyzik: de nagy lusta hajad van. Piszkos hajúakat a szurokhoz hasonlítják. Reggelente a kócos gyermeknek ez járja: Gyere már, te *szitalila*, oszt fésülködj meg! Az erős hajúaknak ha elesnek, a *lődbe megy a hajuk*, olyan mint a lécszög. Régebben, amikor még a hajápoláshoz zsirt használtak, a piszkos hajúakat *zsiros táskáknak* nevezték. Azt tartják a polgáriak, hogy az okos ember megkopaszodik, de a huncut is, a számár pedig megöszül.

A kisgyermek haját figyelemmel kísérik. Ha nincs haja, akkor azt mondják, hogy az anya tőköt lopott, amikor állapotos volt vele. Ha dús haja van, akkor pedig kukoricát lopott. A gyermek haját általában nemek szerint másként gondozták. A kislányoknak 8-10 hónapos koruktól rendszeresen *egyáltalóra* nyírták a fejét. A lányoknak ellenben mindjárt *meghagyták*, mert amúgy is azt tartják, hogy a lánynak nem szabad levágni a haját. Egyes adatközlők szerint az a lány, akinek lenyírják a haját, zsványi lesz. Manapság azonban a kislányoknak körülnyírják a haját. A kisgyermeknek, az iskolás korú fiúgyerekeknek nem hagyják hosszú haját. Az anyuk vagy a keresztapjuk nyírta meg őket egyáltalára. Ha nem szépen sikerült a nyírás, akkor *létrás* maradt a haja. Néhányan kis *penzli* hajat hagytak előlről. Amikor kikerültek az iskolából, akkor *meghagyták*, megnövesztették a hajukat is. A legényeknek körülnyírták a hajukat, középen választották, két oldalra fésülték. Az elejét kissé fölcspakták, hogy a kalap eltakarja. A kislányoknak változatos hajviseletük volt. Voltak, akik *nagylányosan* fésülték a hajukat, csupán *pántlikára* nem telt, s azt egyszerű rongyocsikkal helyettesítették. Mások a fejtetőn összefogták a haját és rongyba fonták. Ezt nevezték *kákónak*. Volt szülő, ki koszorúba fonta a kislánya haját. Szalagot nem fontak a hajukba. Rendszerint *hajonót* kaptak, mely keskeny színes szalag volt, középen más színű csikkal. Ezzel *kötötték el* a hajukat. Az apró haját a homlokon *egyesbe* nyírták. Mások úgy emlékeznek, hogy a kislányok haját hátrafésülték és a fejtetőn *körtésüvel* lefogatták, középen *foncsikot* fontak belőle. Van, aki arra emlékszik, hogy a lányokat is kopaszra nyírták, míg nem kerültek iskolába. A régi polgári felnőtt női hajviselet ma már divátját már elvesztette. Részben megunták, részben kivészett. Egy-két öregasszony azonban még emlékszik a lányok hajviseletére. Haját is még *régmódúsan* fésüli. Adatközlőim szerint a múlt század közepe táján élők nem fonták, hanem sodorták a hajukat. Ez úgy történt, hogy ruhából hosszú *hurkát* készítettek, amelynek *ioncsik* volt a neve. A haját kétoldalt lefésülték, aztán belesodorták a foncsikot, a középen hátul levő haját föltekerték, majd a három ágat

kontyba csavarták. Akik nem értek rá a hajukkal *bibeldődni*, azok még a század fordulóján is csak besodorták. A lányoknak, asszonyoknak felkelés után első teendőjük a fésülködés volt. Ruhát vettek magukra, és megfésülködtek. Mikor magukat rendbe hozták, akkor kezdtek a munkához. Kislányokat az anyuk fésülte, nagyobb lányok pedig maguk fésülködtek. Volt azonban olyan szokás is, hogy a lányok vasárnaponként *fésülőasszonyhoz* mentek el megfésülködni. A munkában levő *summás lányok* reggelente inkább nem ettek, hogy a hajukat *divatosra* fésülhessék. A nagylányok hajának fésülése úgy történt, hogy a fejet nagyjából három egyenlő részre osztották fel. Középen fejközépig elválasztották, kétoldalt a fül mögött elválasztották a tarkóra. A haj elválasztását az anyja végezte. A két első hajcsomót vagy *bokrot* clére fésülték, majd az álluk alatt keresztülkötötték szalaggal. Ezeket külön-külön befőták. A fonás a halántékon kezdődött. A homlok fölötti hajrészt rásimították a homlokra. Régebben zsírral, később szappanos vízzel lekenték és kikakkozták. Minél divatosabb volt a lány, annál cakkosabb volt a haja. A cakkozást jól megnyomkodták és fésüvel kiszédték, olyan volt a hajuk, mint a drót. Az oldalhaj laposra, több ágba fonták be. Hétköznapi kevesebb ágat, vasárnap több ágat fontak. Egyes adatközlőim szerint 10-15, 20 ágba fonták, kinek milyen dús volt a haja. Van is egy mondas, olyan a haja, mint az *ódalas*. Hogy az oldalfontat még laposabb és szélesebb legyen, oldalra ki is húzták. A több ágba fonás a század fordulóján lett divatos. Előtte csak öt ágba fonták a haját. Ilyenkor a középső hajfonatot kihúzták egyenesre, a többit pedig lazán hagyták. Ez volt a *rozmaringágas* haj. Az oldalt befonott hajjal teljesen eltakarták a fület, a tarkóhoz vezették. A hátulsó bokrot három ágba fonták. A tarkó fölött elkötötték a haját, majd fehér szalagba fogták azért, hogy a pántlikát ne szírozza el a haj. A pántlikába valóságoslag belesomogott a haját, és így fonták három ágba. Ahol a *pántlika* kezdődött, ott egy egyszínű szalagból *tekerést* csináltak. A *tekerés* olyan volt, mint a fecskéfészek. A pántlikát alul vékonyabb színes szalaggal kötötték el és *bokorra kötötték*. Igen gyakran a végét hozzákötötték a ruhájuk korcához. A lányok vasárnaponként így vonultak a templomba vagy a *tökébe* (játsszóter). A lányoknak csak a munkában volt kendő a fejükön. A templomba vagy a faluba fedetlen fővel jártak. Ha templomba mentünk és kendő volt a fejünkön, a lépcsőnél *so-t* álló öregasszonyok lerángatták a kendőt a fejünkről és azt mondták, hogy minek kötöd be a fejed, nem vagy te még asszony, emlékezzek vissza. A *tekerés* és alól a *bokréta* korábban egyszínű volt, később lett az is pántlika. Kedvelték a kék és piros szalagokat. A *pántlika* rósás szalag volt. Minden ruhához más *angulatú pántlika* volt. Azt mondták, hogy van hat *öltözet pántlikám*. A lányok rendszerint a búcsúról hozták a *pántlikát*. Az egri *búcsúról rósás szalagot kaptak*, amelyet *pántlikának* is használtak. A menyasszonynak is így fonták be a haját, azonban már nem 6, hanem az öltözetek készítettek el.

A menyasszonyt éjfélkor *kontyolták*. A vőfély figyelmeztette a násznépet arra, hogy éjfél van. Ilyenkor a menyasszony a nyoszolyóasszonyokkal elhagyta a lakást, és átmentek valamelyik szomszédba. Kontyoláskor nem szabad volt a gyermekeknek ott lenni. A menyecskének a kontyát a *nyoszolyóasszony* vagy egy erre külön választott személy, a *kontyólóasszony* készítette. A kontyot fékétóval takarták el. Fekete selyemruhába öltöztetve vezették a lakodalmas házhoz. Mikor beléptek, a cigány ráúnka: Majd ha egyszer menyecske lesz ebből a lányból, kerek kontyot csinálunk a hajából... Utána következett a menyasszonytánc. A menyecskének a hajára nagy gondot fordítottak. Akkor volt szép a kontya, ha nem állt el a fültől. Igen sokan megnézték és megbírálták. A konty úgy készült, hogy a *lányosan* befont haj hátultól *összejött*, először a középső hajfonatot *kontyalapnak* önma-

gára föltekerték, majd a kétoldalt levő hajfonatokat egymást keresztezve kontyvasra föltekerték. (A kontyvas görbe réz- vagy vasdrót.) Rendszerint a család valamelyik férfitagja készítette. A kontyvasat vízszintes irányban szúrták a hajba. Ezt régebben fa helyettesítette. Utána beleszúrták a konty élé a *kontyélésű* és *hajlonóval* lekötötték a haj végét. A konty hegyes volt és a haj minőségétől függően nagyobb vagy kisebb. Jó szorosan tekerték a haját, mely adatközlőim szerint a korai kopaszodáshoz vezetett. Az ilyen-fajta kontyviselőt lassan kihalt. Kb. 40 éve változott meg a hajviselő, s azóta a környéken divatos, egyszerűen hátrafésült haját használnak az asszonyok. Azt mondják, hogy nagyon *matyós* volt, nem szerették. Meg nem is akartak korán megkopaszodni. Az új elkészült kontyra *léketőt* helyezték. A léketőt előre elkészítették a menyasszony számára. A faluban voltak ügyeskedő paraszasszonyok, akik a *léketőt* elkészítették. Polgáron 60–80 évvel ezelőtt Benkő Angyél és testvére csinálta a legszebb léketőket. Mindenkiné a kontyához szabták a léketőt. A hozzá való anyagot a készítettő vásárolta be. A *léketőt* keménypapírból *alapozták*. Kiszabták úgy, hogy az összehajtvá a kontyot eltakarja, majd összevarrták és csírrzel bekenették. A csíriz egyszerre vízes liszt volt. Erre ragasztották rá a piros ruha alapanyagot. Majd csipkézék és pántlikázták. A *léketőt* általában kivánság szerint készítették el. A szletét körül *szegőszalaggal* húzták meg. Egy fékető elkészítése egy kg szalonnába került. Olyan alakú volt a fékető, mint a dinnyehéj. A készítés során először megmérték a haját és azután szabták rá. A *léketőt* közepén felülről hosszú réztűvel szúrták meg, hogy le ne essen. Tánc közben a féketőnek nem volt szabad leesni, mert az illetlen volt. A menyasszonynak vagy a menyecskének a *léketőt* mások előtt soha többé nem volt szabad levennie. A menyasszony esküvő előtt csináltatta az aranycsipkés féketőt. Ilyenkor a varróasszony kontyba tette a haját és rászabta a féketőt. Az asszonynak általában három féketője volt. Egy *aranycsipkés*, egy *lehér csipkés* és egy *lekető csipkés* fékető. Ünneppal az aranycsipkés féketőt használták. Az új asszonynak is *aranycsipkés* féketője volt. A *lekető csipkés féketőt* otthon vagy munkában használták. Kendő alá ünneppal *lehér csipkés féketőt* tettek fel. Aki szegényebb volt, az nem tartott három féketőt, csak kettőt, és mindig a drágábbat, az *aranycsipkés féketőt* csináltatta. Az *aranycsipkés féketőt* sokáig elhártott, meg kellett kímélni, mert drága volt. A *hétköznapi lekető csipkés féketőt* hamar elkopott, rendszerint egy-két év múlva újat kellett csináltatni. Az idősebbeknek a féketőjét sötétebb alapú *pántlika* díszítette. Az alapja csak piros maradt. A gyaszt nem érzékeltették a *léketőn*. Az *aranycsipkés féketőt* rendszerint hajadonfőtt használták, nem törték a kendő alatt, mert drága volt. A lakodalomban az új asszony féketőt viselt. A fékető alatt színes szalagból *tekerést* tettek. A nyakába pedig nagy szemű gyöngyöt akasztottak. Ennek a szalagjához kötötték a *tekerést*. A *tekerés* csak az új asszonynak járt ki, a féléves asszony már nem viselt *tekerést*, nem is táncolt, mert ilyenkor már *állapotos* volt. A *hátrakötő* kendő egészítette ki a fejviselőt. A *hátrakötő* piros anyagból készült háromszögű kendő, amelyet a konty *alatt kötöttek* össze. A fékető alatt viselték. Igen fontos tartozéka a női viseletnek, számos szokás kapcsolódik hozzá. Egy 79 éves adatközlőm azt mondja, hogy soha sem került le, még éjszaka sem fejről a *hátrakötőt*, csak addig, amíg fésülködött. *Hátrakötő* nélkül nem szabad kimenni az udvarra, mert elvisz az ördög – tartották. A *hátrakötő* kendő piros volt. Ez volt a szép, mondja az egyik adatközlőm. Soha nem jött le a fejukről, még ha betegágyasok voltak, akkor sem. Hozzátapadt egy egyházi magyarázat, miszerint azért kell a *hátrakötőt* az asszonyoknak; amikor a kis Jézuska született, akkor a szüzanya is *hátrakötővel* kötötte hátra a fejét. Érdekes,

hogy a fékető már kipusztult, a *hátrakötőt* kendő azonban tovább él, még úgy is, hogy a viselője újszerűen fésüli a haját.

A kisgyermeknek fékető volt a fejkön. Elterjedt volt a horgolt fékető. A faluban több szegény asszony volt, akik *léketőt* horgoltak. Ha gyönggyel díszítették, akkor *gyöngyös léketőnek* nevezték. Apró kék gyöngyöket használtak díszítésül, amelyeket cernára húzgáltak fel és *hereleveleket* kötöttek belébe. Divatos volt a varrott *léketőt* is, amelynek a szelén *szingolás* volt. Mikor nőtt a gyermek, akkor a fiúnak kalap, a lánynak kendő járt. A *háránybír sapka* fiúknak máig is divatos. Kis birka bőrből készítették.

A *hátrakötőt* kendőre és féketőre az asszonyok *kendőt* kötöttek. Ünneppal selymekendőt, hétköznapi karton-, delinkendőt használtak. A gyász alkalmával fekete kendőt viseltek. Selymekendőt a fiatalasszonynak a *menyecskétáncban* ajándékoztak. A *gyékendő* is selyem volt, ezt nem fejre, hanem nyakba téve használták. A nyakba való kendőt hátul szögbe fogták, vállukra terítették, nem ráncolták különösebben, mellükön keresztbe véve, hátul külön szalaggal kötötték össze. A *nyakba való* kendő rendszerint rojtos volt, és selyemből készült. Ha a szegényebbek nem tudtak gyárilag előállított kendőt vásárolni, mert az drága volt, akkor négy kis fejről való kendőt, selymekendőt varrtak össze és pamutból kötöttek rá rojtot. Ilyenkor a két ellentétes sarokra *egyszínű* kendőt varrtak. A nyakba való kendőt télen és hűvös időben használták, de csak akkor, ha ünnepe volt. Télen *berlinerkendőt* vagy *szörkenendőt* használtak. Ezt is úgy kötik, mint a *nyakba való kendőt*. *Nagykendő* is volt, ez posztóból készült. Az asszonyok elmaradhatatlan ruhadarabja volt akkor, ha munkába jártak. Ez volt a takarójuk, ez volt a védelmük, ha esett az eső. A *nyakba való* és *nagykendőt* hátul szalaggal kötötték össze. A szalag színes volt. A szalagot csak alá dugták a kendő sarkánát és bokorra kötötték.

Egy asszonynak a következő volt a fej- és kendőviselet szerint számba jöhető ruhatára: Két *hátrakötője* volt, az egyiket mosta, a másik a fején volt. Egy-egy fékető, az egyik hétköznapi, a másik ünneplő. Öt-tíz fejkendő, melyek közül selyem, delin, karton volt, s az alkalmaknak megfelelően használta azokat. Három-öt színes nyakba való selymekendő. Egy posztó-kendő munkába, egy berlinerkendő az utcára menni.

A férfiak régi hajviselője az országosan elterjedt vállig érő hosszú haj. A pásztoroknak alul a kalapjukra gondörödött vissza a hajuk és a tarkójuknál *körtésű* volt benne. Úgy viselték a hajukat, mondja az egyik adatközlőm, mint a *szalás tótok*. Alul körülnyírták a hajukat és ezzel kész is volt az ápolás. Középen a tarkón kettéválasztották és kétoldalt felülítették. Meggyesi Gáspár szerint, amikor a hajuk túlságosan hosszú lett, akkor késsel levagdosták a végét. A férfiak vagy feleségükkel, vagy barátjukkal vágatták a hajukat. A századforduló táján már egyre többen nyírátták *kopaszra* a *tarkójukat*. Azonban még ekkor is középen választották szét és kétoldalt fölszapták, hogy a szemüket ne bántsa. Elöl a hosszú haját egyenesbe bevágták. A férfiak kalapot viseltek. Nyáron *szalmakalapot*, ha hidegebb volt az idő, *posztókalapot*, télen pedig borsapát hordták. A kalapot Koloska József helybeli kalapmester készítette. Jellegzetes kalapviselőük volt a polgáriaknak. A kalaphoz darutollat szúrtak. *Körül pántlikázták* a darutollat a kalappal együtt vették. Ha a darutoll tönkrement, újjal pótolták. Darutollat vásárban bosnyákok árusították. A darutoll a legények díszje volt. Az 1910-es években kezdett kimenni a divatból. A darutoll előtt a gémtoll volt divatos. A legények ünneppal rozsmaringot tűztek a kalapjukhoz. A rozsmaringot a lányok adták szeretőjüknél. Többnyire vasárnap került a rozsmaring a kalaphoz. A lányok szombat este ajándékozták a legénynek. A legények az ajándékba kapott rozsmaringot éjszakára vízbe tették, és vasár-

Fejfák (fűtől való fák) Berettyóújfaluban

SÁNDOR MIHÁLYNE

nap este feltűzték a kalapjukhoz. A legények egymást kifigurázták, hogy te csak ilyen szegény rozsmaringot kaptál. A rozsmaringot még akkor is feltették volna, ha olyan nagy lett volna, hogy a kalapot kidűtötte volna a fejükre. Voltak öregasszonyok, akik rozsmaringtermeszéssel foglalkoztak. Ezekről vették meg pár krajcárért, ha maguk nem neveltek a lányok. Polgár Sándor Erzsébet nének volt rozsmaringokertje. Előre kiválasztották a nekik tetsző rozsmaringát, és szombat este mentek el érte. A nagyobb ág drágább volt. A rozsmaringát még a *násznapnak* is kijárt a lakodalomban. Jobboldalt tűzték a mellére. A fiúk, amikor *hajadontótt* kezdtek jární nem viseltek kalapot, akkor a mellükre tűzték a rozsmaringát. A lakodalomba minden legénynek a menyasszony vett rozsmaringát. A kalaphoz ritkán tettek virágot. Csak a piros rózsát és a piros *mályvát* kedvelték. Egyik adatközlő szerint a fekete lajban csak a piros virág mutatott szépen.

A hajapolást régebben ritkán végezték. Egyik adatközlő szerint ritkán mostak haját, mert akkor fejfájások lesznek. Ha fejuket mosták, akkor mosászappannal, esővízben történt az. A hajukat lekötötték kendővel, az alatt jól megkelt. A férfiak még ritkábban mostak fejet, nem egy-két idős embert ismertek adatközlőink, akik 20–30 év óta nem mostak fejet. Hajapoláshoz a disznósírt vagy disznóhajat használták. Ezt azért alkalmazták előszeretettel, mert simává tette a haját. Maggyesi Gáspár szerint disznóléskor a hájat kivették a jószágból, hashártyával kifelé összevarták, olyan gömbölyűre formálták, mint a *gömbicet*, a belsejét megsózták, kantárba tették és felakasztották a keménybe a füstre. Az nem állt a teknőben a sóban, hanem állandóan a keményben volt. Ha kellett valamilyen célra a haj, akkor létrával felmentek, levágtak belőle egy darabot és azt az élésládába tették. Innen használták el a hájat, amikor kenyérré kenték, vagy amikor hajapoláshoz vettek belőle. Ilyenkor egy kis darabot levágtak, szétörzöszölték a kezükben, és lesimígtatták a haját vel. Az ilyen embernek a haja hasonlított a zsiros tászkához. Ha rásütött a nap, akkor még csepegett is belőle a zsír. Nem szerették a polgáriak, hogy egy szál hajuk is elálljon, ezért amikor már a haj kiment a divatból, akkor disznósírt használtak, vagy az egyre jobban elterjedő hajolajat kenték a hajukra. A fejlődéssel párhuzamosan egyre jobban kiszorult a haj és a disznósír. Az 1920-as években jobbadán már piszkosnak tartották a zsírt, s ezért helyette szappanos esővizet használtak a haj lezuhásához. Így szépen lesimult a haj. A hajból az élősdieket vagy kifűsülték, vagy petróleummal ölték ki. Az asszonyok kétfajta *fűsüt* használtak. A *fűsülködő fűsüt* és a *kontyifűsüt*. A fűsülködő fűsüt két részből állott, simító része és bontó része volt. A *simítófűsüt* a tetűt is kifogta a fejből. A kontyifűsütnek három-négy, rendszerint hosszú foga volt. A lányok nem használtak a hajukba fűsüt. A fűsüt vagy a vásárban, vagy a beltban vásárolták.

A hajhoz számos hiedelem tapadt. Varázsos erejébe vetett hit ott kísért a szokásokban. Azt tartja a polgári ember, a haját nem szabad eldobálni. A kifűsült haját feltekeri az ujjára és a tűzbe dobja. Ha nem ég a tűz, akkor is a tűz helyre veti, hogy ne szóródjon szét. Azt mondják, hogy nem szabad eldobálni, mert aki eldobálja, annak elmegy a haja. Azt is mondják, hogy az eldobott haj fejfájást idéz elő. A kifűsült haját és a körmöt nem szabad eldobálni, mert akkor a túlvilágon nagyon nehéz lesz összeszedni ezt a haját és a körmöt. A halott haját sem szabad eldobni, el kell égetni. A hajnak szerep jut a különböző bábónas eljárásokban is. Ha *megigézték* a gyereket, egy kis parázsra elvetett haját és elvetett seprőből egy darabot rátekerik, majd süveges cukor fekete papírral tettek rá. S ennek füstjében fűsülték meg a megigéztett gyereket. A haj szerepe az a tény is rámutatott, hogy a férjhez ment lánynak nem szabad fejet fedetlenül hagyni. Fokozott mértékben kell ügyelni hajára, fejére a gyermekágyas asszonynak.

Berettyóújfaluban és környékén a régi és az új temetők egységes képet mutatnak: a sok előrehajló, általában keskeny, csónak alakú fejfa között egy-egy módosabb kőoszlop. Ez a kép azt a gondolatot ébreszti az első szemlélőben, vajon összefügg-e a csónakforma fejfa a sárréti ember régi, halász-pákász életével (az egyik öreg fejfán csak ez állt: Csuka, potyka, kárász – itt nyugszik egy halász), vagy még régebbi, ősi szokást őriz, mint ahogy azt Solymossy Sándor feltételezi „Ősi fejfaformák népünkél” című cikkében. (Ethnografia 1930. 65–83. old.) Azt írja Solymossy: „Általában az emberiség szokásai közt az elhalálozóhoz fűződő eljárások a legszűkebbek. A halottal való bánás, az egyéb hozzá tartozó rítusok, a gyász formái és szertartásai ősrégi elemeket őriztek meg. Szinte meghökentet az a számos azonosság, amely köztük és a kezdetleges néptörzseknek mutatkozó szokásformák között felfedezhető.”

Az eléggé gazdag, de még korántsem teljes ilyen irányú kutatási anyaghoz kívánok hozzájárulni adataimmal, melyeket a Sárréten: Berettyóújfaluban és közvetlen közelében gyűjtöttem. Örvendek, ha csak egyetlen sugárt is nyújthatnék ahhoz, hogy fény derüljön a ma még homályos vagy tisztázatlan képhez hagyományaink ősiségét illetően, annál is inkább, mert „... a halászok voltak mindvégig élő letéteményesei a magyar népelet legősibb emlékeinek, közöttük annak a fejfaformának, amelynek egyenes lezármazása az ősidők bálványából – Solymossy szerint – nem lehet kétséges.” (Uo. 84. old.)

A „*fűtől való fának*” a Sárréten nincs külön mestere. Az ácsok, asztalosok, kerégyártók, de minden baltát forgatni tudó ember kifragja, ha szükség van rá. Adatközlőim felsoroltak 18–20 nevet, akik az ügyesebb fejfa-faragók közé tartoznak. Ezek közül Bakator Nagy Sándor, Vásárhelyi István, Kónya Balogh István és Jakab Lászlónak még az apja és nagypapja is híres „fűfa”-faragók voltak. Daróczy Lajos 78 éves ács is sokat csinált, „mám nemigen csinálja”, közli a szomszédja.

Ákácfa használnak fejfának, mert legkönnyebb „*bőtüzni*” (a felírást fába vésní). Leginkább az udvaron nevelik erre a célra. 8–10 év eltelté kivágják s mondják az öregek: Jau lesz e nekem fűfának! Kis József 50 éves, Damjanich u. 6. sz. alatti lakos most ültetett fát erre a célra. „20 év alatt megnő akkorára, hogy jó legyen” – mondja. Balogh Imre a Kádár utcából így nyilatkozik: „Amikor már az ember 70 éves, számolhat vele (ti. a halállal). Kiveszem már én is azokat az ákákat, amiket 40 éve ültettem. Többet ültettem, mert a vihar is kitorhet belőle.” Nagy József, a Jókai utca 7. sz. alatti lakó 73 éves öreg azt mondja: „Ültettem fűfának való fát 1922-ben. Ásóval gödröt ástam, beleültettem, megta postam a tövít. Meg kell rázni egy kicsit a tövít, úgy biztos a ragadás. Így láttam az apántól. Két ákácfa ültettem. Egyiket kivettem kapufélának. A másik még él. Elég vastag már fűtől való fának, ebben az évben igencsak kiveszem, hadd száraggyék.”

Mindenkinek megvan a fejának való még életében. 20 évig is ott szárad. Balogh János 65 éves gazda mondja: „Még 1940-ben vettem ki, azóta szárad a göré mellett. A haja le van vité, alatta két fa, hogy ne *puhvásoggyék*. Amikor vettem a talkaét, már ott volt. Mondom, jó lesz fűtől való fának.”

Halálestekor kéri Szilágyi Lajos 47 éves Kisfaludy utcai lakost is: „Csinálja meg, komám.” Csak úgy barátságából készíti ő is, más is, nem

pénzért. Még a koporsós sem vesz a fűfáért, betüzésért pénzt. Lehet, beszámolja a koporsó árába.

Vö. Gönczi Ferenc A lükü és a fejfa Göcsejben című cikkével. Megjelent az MNM Értesítője IV. évf. 1903. május, 144–145. old. „A fejfát többnyire a házbeli faragja ki, csak a vagyonosabbak közül készített némelyik a helybeli paraszt áccsal... Csaknem minden gazda tartogat a háznál vastagabb, épületekhez és általában a gazdaságban előforduló tárgyakhoz szükséges keményfát. Ezekből kerül ki a fejfa...”

Solyomssy Sándor Ősi fejfaformák népünknl (Ethnografia 1930. 65–83. old.) c. cikkében közli, hogy Szatmárcsékén az öregek már életükben kiszemelik az erdőben azt a tölgyfát, amelyből a sírfájukat készíttetni akarják.

„A fejfa hosszúsága 2,5 méter. Olyan vastag, amilyen fa van: 15–30 cm. Régi szokás szerint az a *kívánalom*, hogy minél vastagabb legyen. Csak a táblája van lesimitva, a másik fele úgy marad kereken – mondja Szilágyi Lajos. – Fejszével faragom. A fejfe alatt befűrészlelem s azután legyalulom. A homlokra szomorúfűzfát vések „bötüzövel”. Kalapáccsal *kotogatom* a bötüzőt. Felül írom: ABFRA, alája: Itt nyugszik e sötét sir öln N. N., ki hosszú szenvedés után elhunyt. Született: ... Meghalt: ... Béke poraira! De elébb befestem feketére, hogy a bötü lássék. Veszek 5 deka bécsi kor-

Berettyóújfalui „Téglaparti temető” 1968

mot (de lehet rendes korommal is), összekeverem két tojással. Marhamáját feldarabolok, mártom a festékre, kenem a fára akkora helyt, amekkora kilátszik a feődből. Megszárad két óraútes alatt s lehet bötüzni. Van csipkevésőm is, avval a fejfa homlokát kicsipkézem. Centi nagyságú csipkét csinál. Ez csak erre való. A fej alakja hegyes, hogy a víz lecsurogjjék róla; ez a szokás.”

Juhász István 79 éves paraszt (most tsz-tag, fiatal korában kőműveskedett) is vallja: „Nagyon sokat csináltam fütől való fát. Akkorára szabtam, hogy 150 cm fent álljék, 130 cm lent. A rendes fejfa homlokán a szomorúfűz 50 cm vót. Fejszével, bárdal faragtam, marhavérbe vagy tojásfehérbe kevertem a kormot, azzal mázoltam, ha felnőttnék kellett, kékre festettem a gyerekeknek. A májjal is jó festeni, mert zsiros, lefolyik róla a víz. Van bötüzöm, amivel a bötüt vágтам. Gyermekkorom óta emlékszem, mindig ilyen vót a fejfa. Kinek milyen vót a halála s a családja, attól függött az írás. Nekem sohasem mondták, hogy mit írjak, ide bízták. Ha fiatal vót a halott, mást írtam, ha idősebb, megint mást. Mán, ha öreg halt meg, annak csak a nevit írtam s hogy mennyit élt. Gyászolják kik. Béke poraira! Pénzt soha nem kértem. Vagy elmentem sírásni vagy megcsináltam a fütől való fát.

Ugyanezt mondja Novák József Lajos a MNM Értesítője 1910. 4. oldalán: „Kunhegyesen barkácsoló ember nem volt azelőtt. Mindenki értette azt a mesterséget. A módos gazdák pedig különösen, kik közül, vagy akár családjaik közül is, bárki elhalálozott, a többi gazdák közül mindig ajánlkozott egy-egy, ki az elhunyt fejfáját kifaragta az udvarbéli fák valamelyikéből. Ezzel vélték leróni egymás iránti tiszteletüket. Akit aztán nagy kitüntetésben akartak részesíteni, annak a város főbírája, a legmódosabb gazda, faragta a fejfát.”

Hasonló szokást közöl Kovásznáról (Háromszék megye) Roediger Lajos is, szintén az MNM Értesítője 1903. évf. 300. oldalán: Kopjafarovó mestert nem ismernek a faluban. Bármelyik ács, asztalos, sőt földműves ember kifaragja ezeket az egyszerű kopjafákat.

Domanovszky György az NM Értesítője 1937. évfolyamában közölte „Fejfák Szabolcs és Szatmár megyében” c. cikkében szintén azt írja, hogy a fejfák magassága 1 m–160 cm, vastagságukat pedig a rendelkezésre álló faanyag határozza meg. A homlokúreszen van a díszítés. Akárcsak Beregben, úgy Szatmáron és Szabolcsban is általános szokás a fejfát feketére festeni vagy füstöltni. (423–425. old.)

Schram Ferenc Temetkezési szokások c. munkájában mondja: „... a kopjafát... sorban csinálták, akire rákerült a sor, kifaragta; ... előfordult kisebb helyeken, hogy hozzátartozó parasztember vagy a falu ezermestere csinálta meg. Aki készíti, az írja rá a nevet, évszámot s az egyéb kívánt adatokat is.”

A sárréti fejfákkal megegyeznek forma és díszítés tekintetében a nyírbogáti, nyírpilisi református temetők csaknem egyöntetű fejfái is. Dégh Linda közli a NM Értesítője 1938. évfolyam 111. oldalán: „Alakjukat – úgy gondolja – részint vallástörténeti, részint praktikussági szempont hozta létre. Vallástörténeti szempont, amennyiben alakjuk csónakhoz hasonlít, vagy pedig valamilyen régi szellemet ábrázol. Praktikus az alakulásuk, amennyiben az alakjuk olyan lett, hogy az esővíz legkevésbé tudja megrongálni, mert a tetejük éleben végződik.”

A fejfát temetés előtt kiviszik a sírhoz, szekérral. A szomszédok, ismerősök szíveségből vitetik. Mikor annyira be van húzva a sír, hogy jó félig,

akkor behelyezik a sírba fejtől, kicsit előredűtik (dőltek), mert így szokás. Már úgy is van kifaragva, hogy előrebukik (dől). „A halott előtt meghajtk a fejüket. Megtiszteltetés az is, hogy meghajol előtte a fa” – mondja Balogh Sándor 49 éves földműves. A sírba beágyazott résznek láb a neve.

Ha később sírkövet állítanak, a fejfát nem viszik haza.

Zoltai Lajos írja a debreceni fejfákról (Solymossy hivatkozik rá az Ethnographia 1930. évf. 68. oldalán): „Alakjuk nálunk mindig ugyanaz, hosszú négyszöges oszlop, amelynek tetőformára kifaragott, feje kissé előrehajlik, állítólag a gyászt, szomorúságot jelezn, mint a lehajtott fejek általában, de formái évről-évre az a nyilvánvaló későbbi belemagyarítás nem fogadható el, mert a fej a sírjeleken nem hajlik voltaképp le, egyenes marad, csupán a csúcsa táján nyomul kissé előre. A fejet az alatta levő középrészről mély bevágású eresz választja el. Innen egy beljebb álló síklap húzódik le a lábáig; a lapon magán a terjedelmes felírás szokott felvéve lenni. Az eresz szerepe nyilvánvalóan védi a felírásos síkot az időjárás viszontagságai ellen.”

A régebbi időben volt „lábtól való fa” is. Azt is feketére festették. Ez két vékony karó volt, azzal vitték be a halottat a temetőbe, ott arra tették a koporsót és a hantba lábtól szúrták be. „A demokrácia óta hagyták el. A »baj« (háború) idejében kihúzták, elvitték tűzre, azért nem használják most.”

Osváth Pál írja A sárréti járás leírása (Nagyvárad, 1875) c. könyvében: „Meg lehet ősmerni a temetőben, ki halt meg természetes vagy erőszakos halállal. Mert a természetes halállal elhaltak fejfái szalmapernyével feketítettnek, az erőszakos halált szenvedtek pedig veres festékkel vonatnak be.”

Ma már nem emlékeznek itt csónak alakú veres fejfára. Csak az „írás” beszéli el a különleges halált.

Ellenben a második világháború alatt itt elesett idegen katonák fejfáit legömbölyített négyzetes hasáb alakúra faragták és vörösésbarnára festették. Hogy miért? Senki sem tudja megmondani. Valami belső kényszer hatására. Az ő fejfájuk másról beszél, mint a helybeliek.

A díszítés a sárréti fejfákon egyszerű karcolás. Motívumai sem mutatnak gazdag formakincset. Legáltalánosabb a szomorúfűzfa (különböző megjelenítésben). Ma már ritkábban fordul elő a napkerék, rozmarin és tulipán. Mindig a homlokra kerül a díszítés, tehát ez is valami vezérgondolatot akar kifejezni, amit azonban ma már nem tudnak, nem keresnek, csak mint szokást megőrzik s átadják utódaiknak.

A fejfa nagysága, formája vagy díszítése nincs tekintettel a halott nemére vagy korára.

Molnár Józsefné, midőn Komlódótfalu (Szatmár m.) fejfáit írja le, szintén azt mondja: „Sem a formánál, sem a díszítésnél nem tapasztaltam, hogy nemre-korra tekintettel lennének.” (NM Értésítője 1938. 259.)

Novák József Lajos A temetők népi művészete c. cikkében azt írja, hogy a formadisz mindig valamely eszmével vagy babonával kapcsolatos. NM Értésítője 1910. 16.)

Lükő Gábor a szatmári, beregi, máramarosi, továbbá a Közép-Tisza melléki községek temetőit tanulmányozta (Déri Múzeum 1942. évi Évkönyve) és úgy találta, hogy „minden egyes községnek saját fejfaformája volt és van, de ezek mind csúcsvések, mégsem téveszthető össze egyik a másikkal. Díszítésük: szomorúfűz, tulipán, szív”.

A „fütől való fák” egyes részeinek elnevezése: fej, homlok, láb, arra utal, hogy az „ember” vagy bálványja áll előttünk és sírversével, a temetők költészetének sajátos nyelvében, sokszor első személyben, beszél is:

Rózsa András volt a nevem,
54 évet éltem.
Ahogy éltem úgy végeztem,
a halállal szembentem.
(1896)

vagy:

Bimbó voltam. Alighogy kinyitlam,
már el is hervadtam.
Szénási Piroska volt a nevem,
rövid 11 hónapot éltem.
Jó szüleim ne sírjátok,
mennybe vitték az angyalok.
(1910)

Első személyben beszélő sírversek
a berettyóújfalui „CSENDES” temetőben:

1. Rózsa András volt a nevem
54 évet éltem.
Ahogy éltem bevégeztem
a halállal szembentem.
(1896)
2. Bimbó voltam
alighogy kinyitlam
már el is hervadtam.
Szénási Piroska volt a nevem,
rövid 11 hónapot éltem.
Jó szüleim ne sírjátok,
mennybe vitték az angyalok.
(1910)
3. Ne sírjátok értem, drága szeretteim
én már boldog vagyok
megszűntek kinjaim,
a lélek él tovább
találkozunk megint.
(1950)
4. Vándor, ki erre jársz
e pár sort olvasod
Higgy az úr Jézusban
megtudod hol vagyok.
(1962)
5. A lélek él, találkozunk
Soha többé el nem válnak.
Gyermekeim én itt hagylak
hogy a kintől megnyugodjak.
Ti azért hát ne sírjátok,
Jézusomnál várok rátok.
(1948)

6. E sötét sir ölén
e bús hantok alatt
Jakab István hamvai nyugosznak.
Mikor életemnek 45-ik évét elértem
a halállal szembenéztem.
Rabja voltam a világnak,
csalárd mulandóságának.
Itt hagytam özvegyem és édesanyámat,
kik értertem gyászba borulának.

(1948)

7. Ember e sir felett megállj,
mert elgázolt a halál
59 évet éltem,
mikor Jézusomhoz tértem.

(1949)

8. Testem megpihent,
lelkem örül az Úr dicső széke közelében.

(1957)

9. Itt nyugszik Verebi Rebeka.
Élt 78 évet, meghalt 1937. nov. 26-án.
Halál! fullánkod nekem nem árt
Jézusom fizette az árt.

(1937)

Első személyben beszélő versek
a berettyóújfalvai „TÉGLAPARTI” temetőben:

1. Ember, e fa fölött megállj,
Vigyázz, mert elgázol a halál.
61 évet éltem, mikor Jézusomhoz tértem.

(1959)

2. Szüleimtől most megválva
Tettetém e sötét sírba.
Jó szüleim ne sirjatok,
Mert én nagyon boldog vagyok.
Csupán 5 évet éltem,
Mídon a siromhoz értem.

(1949)

3. Virágbimbó voltam,
alig hogy kinyíltam,
6 hónapot éltem,
máris elhervadtam.
Kedves jó szüleim, ne sirjatok miattam.

(1962)

4. Oláh Ferenc volt a nevem,
73 évet éltem,
melyet az Úrtól nyertem.

(1958)

5. Ez a sír már nyugalom,
itt már nem bánít fájdalom.
Szenvedéseim megszűntek,
velem együtt sírba tűntek.
(1942)

Egyéb sirversek a berettyóújfalvai temetőkből:
A. B. F. R. A.

1. Itt nyugszik Szabó Károlyné
született Szabó Etelka.
Élt 62 évet.
meghalt 1949. január 22-én
Az ég és föld
rajta megosztozott,
Lelke fölszállt,
teste megnyugodott.
Béke poraira!
Szeretteid vérző szíve
Már nem kérhet egyebet,
Csak odafent az egetben
Találkozunk teveled.

(1941)

2. E sötét sír hideg hantja alatt
nyugszik egy jószívű agg:
Vass Péter
Élt 80 évet.

(1959)

3. Itt nyugszik e sötét sírban
Kiss Mária
Élt 14 évet.
Egy letört virág. Letörte a halál.
Nyomában gond és fájdalom,
mely nyugtot nem talál.
A boldog viszontlátásra!

(1958)

4. Nézd halandó, kit fedez e sírhalomnak hantja,
itt nyugszik egy hű, jó édesapa
ki pályáját megfutotta,
csendes álmát átalussza.

(1952)

5. Ím, hol e fejfá áll, néma gyász jelcél,
a halál gyászfátyla lengve szétterül.
Magyar Imre van ide temetve,
életének 75. évibe.

(1962)

6. Itt, hol e gyászos sír domborul,
egy özvegy, de sokat, zokogva leborul

(1962)

7. Sokszor körüljárja a Nap a Földet,
míg az anya ily gyermeket szül.

(1958)

8. Ifjú volt élete, rövid boldogsága,
itt hagyta övét nagy szomorúságban.
(1954)
9. E sötét sir csendes éjjelében,
alussa örök álmát egy szerető jó anya,
kit megváltott szenvedéstől
a halál anyyala.
(1958)
10. Szerénység, szorgalom kísért földi utadon.
Ez lett életed bére, poraid fedje béke
(1958)
11. Halott porok isten veletek.
Békével szenderegjetek.
Urad megörzi emléked
porod fedje az enyészet.
(1941)
12. Ide vágyott megpihenni,
idelelni már nem fáj semmi.
Itt lesz örök diacsőgéje
porait fedje béke.
„Mert nekem az élet Krisztus és a meghalás nyereség.”
(1947)
13. Itt nyugszik e sötét sirban Czirják Balázs, élt 44 év.
Gyereke szívét ne lepje meg e szörnyű gondolat,
hogy nem kap többé már, apjától csókokat.
A boldog viszontlátást reméljük.
(1938)
14. Míg a jó gyermek alussa álmait,
bánatos szüleit vigasztalja a hit.
Ha bús napjaink le fognak telni,
hozzád jövünk kedvesünk, pihenni.
(1961)
15. Elfelejteni téged nem lehet,
te voltál a jóság s szeretet.
(1962)
16. Míg éltél, nagyon szerettünk.
Haláldobban soha el nem felejtünk.
Életed volt a munka és szeretet.
Szívünkben örökké él emlékezeted.
(1961)

Rudnay-emlékkiállítás a Déri Múzeumban

A Magyar Nemzeti Galéria és a Déri Múzeum közös rendezésében június 7-én nyílt meg Rudnay Gyula festőművész emlékkiállítása. A kiállítás megnyitásán, példátlan érdeklődés mellett, dr. László Gyula egyetemi tanár tartott egyéni emlékezésben gazdag, szuggesztív erejű megnyitót. A kiállításon Rudnay legjobb alkotásai voltak láthatók.

Érdekes és értékes tartozéka volt Debrecen méhészetének a Kollégium tanítóképző intézetében folyó méhészeti szakoktatás és a gyakorlati oktatást szolgáló kicsiny méhes a Kollégium tőcskerti faiskolájában. Ezt a faiskolát és gyümölcsöst azon a telken alapították, amelyet még 1848-ban adományozott a városi tanács a Kollégiumnak az ifjúság oktatására szolgáló kert céljaira. Így az 1869-ben szervezett tanítóképző intézet növendékeinek a gazdasági oktatásba való bekapcsolása semmiféle nehézségbe nem ütközött.

Megkönnyítette ezt az is, hogy a városunkban 1868-ban felállított felsőbb gazdasági tanintézet első igazgatójának, Tormay Bélának az előterjesztésére a földművelésügyi miniszter 1870. április 15-én kelt rendeletével elrendelte a tanítóképző növendékeinek gazdasági oktatását a felsőbb gazdasági intézet tanárai által. E gazdasági oktatás a következő tárgyakra terjedt ki: állattenyésztés, növénytermelés, kertészet, méhészet, selyemhernyó-tenyésztés és gazdasági vegytan. Az elméleti órákat a gazdasági intézet helyiségeiben, a gyakorlati oktatást pedig a pallagi tangazdaságban tartották; ezért a növendékek időnként – természetesen gyalog – kirándultak a kb. 7 km-re fekvő Pallagra. Mivel azonban a Kollégium tőcskerti faiskolájában kedvezőbb lehetőségek nyíltak a kertészet gyakorlására, a gyümölcskertészet, faiskolai telepítés és nemesítés, szőlőültetés és gondozás, valamint a zöldségtermelés gyakorlatait a Tőcskertben végezték. A rendelkezésükre álló gyakorlókert területe 1 hektár és 3 ár nagyságú, hat táblára felosztva 10–25 éves gyümölcsfákkal beültetve, s minden tábla szőlőssorral körülvéve. 1876-tól kezdve e kertet teljesen a növendékek művelték, s e célra megfelelő szerzőmunkákat szereztek be. Felügyelő tanár a Kollégium részéről Somogyi Pál, később Joó István igazgató, Rézsa Sándor kollégiumi háznagy, dr. Ecsedi István és mások is, de a gyakorlatok irányítását mindig a gazdasági intézet szaktanárai, illetve főkertészei végezték.

A méhészetet a tanítóképző második évfolyamának II. félévében oktatják heti 2 órában a selyemhernyó-tenyésztéssel együtt. A részletes tananyag a következő: bevezetesként a méhészet hasznát tárgyalták, különös tekintettel az okszerű méhészkedésnek a nép között való terjesztésére szemléltető példák alapján, amelyeket elsősorban a néptanítók nyújthatnak. Az elméleti rész anyaga: a méhek természetrajza; fajták, nemek, szaporodás; a méhek külső és belső szervei. A gyakorlati részben ismertetésre került: a méhes alakja, berendezése; a méhkasok alakja, anyaga, kezelése; a parasztméhészkedés jó és rossz oldalai; az ingó szerkezetű kasokban való méhészkedés előnyei és hátrányai; a méhészeti eszközök leírása és használata; a természetes és műrajok; azok befogása, gondozása; a méhesládok gondozása rajzás után őszig; a méhek betelepítése, téli gondozása; tavasszal a méhek kirakása; a méhészeti fő- és melléktermények.

A gyakorlati bemutatókat előbb a gazdasági intézet fűvészkertjében felállított kis méhpalivonban és a Pallagon felállított nagy méhesben, majd 1876-tól kezdve csak a pallagi méhesben tartották. Ebben a tekintélyesnek nevezhető méhesben általában 25–50 méhesládot tartottak, attól függően, hogy az egyes évek időjárása mennyire kedvezett a méhek szaporodásának. Az itt betelepített országos egyesületi, Hungária és más, különböző típusú

kaptárak alapos és kellő tájékozódást nyújtottak a hallgatóknak a gyakorlati kezelést illetően. Az itt szerzett alapos kiképzés teszi érthetővé előttnk azt a nagy jelentőségű népművelési munkát, amelyet e kor tanítói – több mint fél évszázadon keresztül – a falusi nép körében a gyümölcsstermelés és a kertészet, de különösen a méhészet terén annak elterjesztése és korszerűsítése érdekében kifejtettek.

A gazdasági tanítézt és a tanítóképző gazdasági oktatása a közös tanári kar és a közös gyakorlóterületnek révén annyira összeroppant, hogy a veszélyes napokban reájuk súlyosodó próbát is kiállotta. A földművelésügyi minisztérium ugyanis a 46 251/1886. sz. leiratában – a költségvetés túlterhelése miatt – az 1886–87. tanévtől kezdve elrendelte a tanítóképzőben folyó gazdasági oktatás beszüntetését. Jellemző az ifjúság oktatását végző tanári karra, hogy ezt az általuk is szükségesnek ítélt munkát a betiltó rendelet ellenére sem hagyták abba, hanem díjtalanul végezték továbbra is. Majd 1887. október 1-én a tanítóképző igazgatója felterjesztést intézett a püspökhöz mint az iskola főhatóságához közbenjárásért, aminek rövidesen meg is lett a sikere. A püspök 1887. december 10-én a 2197. sz. leiratában tudatta az igazgatósággal, hogy a minisztérium az 55 880/1887. sz. intézkedésével a gazdasági oktatás folytatását újból engedélyezte. Ettől kezdve ez a jól bevált méhészeti oktatás megszokottá vált, a később négy évfolyamúvá fejlesztett tanítóképző III. évfolyamában egészen a tanítóképző öt évfolyamúvá szervezéséig. Időnként az állami méhészeti felügyelőket is meghívták egy-egy előadás megtartására. Így 1895. május 25-én Tóth János, az országos I. méhészeti kerület vendortanítója, később többször is Forgách Lajos kerületi méhészeti szakintéző tartott előadást a tanítóképző egész ifjúsága előtt. Az első világháború után pedig Tihanyi István és Gáll Imre méhészeti felügyelők vállaltak országlánrészt a méhészet oktatásában.

A gazdasági oktatásban megnyilvánuló kellemes összhangnak a következményeként a Kollégium gazdasági tanácsa és a gazdasági intézet igazgatósága között létrejött megállapodás értelmében az 1890–91. évtől kezdve a Kollégium fűveskertetje és a tócskerti faiskola és gyümölcsös a Kollégium és a gazdasági tanítézt közös használatába ment át. Hogy a 6–7 km-re fekvő pallagi gazdaságba gyakran kigyalogoló ifjúság terhein könnyítsenek, Jóó István tanítóképző intézeti igazgató mozgalmat indított egy tócskerti méhes felállítására érdekében, erre azonban még 1894-ben sem került sor. „de reményem van hozzá, hogy jövőre már a Tócskerten néhány kaptárral ellátott méhes lesz berendezve” – írja év végi beszámolójában Jóó István igazgató, egyben a tócskerti faiskola felügyelő tanára.

A tanítóképző külön méhes azonban csak 1914 tavaszán valósult meg, amikor is a földművelésügyi minisztériumtól kapott öt méhesládát országos egyesületi kaptárakban, a vele küldött méhészeti eszközökkel együtt a tócskerti faiskolában helyezték el. A méhek kezelését a fűveskert helyettes kertészére, Keresztesi Andrásra bízták, s reménykedtek, „hogy a ma még kezdetleges méhesünk megnagyobbodik, s megfelelő eszközül fog szolgálni növendékeink méhészeti oktatásában”. A gazdasági oktatás továbbra is a megszokott mederben folyt, s a tanítóképző ifjúsága a könnyítések ellenére is gyakran kirándult Pallagra főképp gyalog, mert a közben megépült és a Pallagot is érintő nyírbátori vasúton csak ritkán volt összhangban a közlekedés a gazdasági gyakorlatok idejével. Az 1914–15. iskolai évben például a IV. évesek kétszer, a III évesek négyszer, a másodévesek pedig nyolcszor voltak gyakorlaton a pallagi gazdaságban. Ebben az évben a méhészetet Velich István főkertész tanította, így a tanulóknak nemcsak a tócskerti, hanem a pallagi nagy méhesben is volt alkalmuk megfelelő gyakorlatot folytatni.

Hogy a tócskerti méhes pontosan milyen felszereléssel rendelkezett, azt megállapítani ma már igen nehéz. Annyit tudunk, hogy az 1917. év végén a méhészeti felszerelés leltári értéke összesen 152 korona 40 fillér volt, azonban a földművelésügyi miniszter rendeleteire még ebben a tanévben a debreceni rokkantiskolából további 1200 korona értékű felszerelést kapott a tanítóképző intézet méhes. Sajnos, a nem megfelelő gondviselés következtében ez a szép fejlődésnek indult méhes hamarosan bajba jutott, mert a tanítóképző 1918–19. évi krónikáirója így siránkozik: „Fájdalom, a mi kis méhesünk a Tócskerten a gondatlan kezelés következtében a háború alatt teljesen elpusztult. Egyik tanítványunk, Ókrós István IV. o. tanuló egy méhesládát adott intézetünknek, amelyet ideiglenesen a Tihanyi István méhészeti felügyelő méhesében helyeztünk el. Reméljük, hogy a nyugodtabb viszonyok beálltával a Tócskerten rendszeresen kezelt méhesünk lesz.”

A világháború vége azonban nemcsak a méhesben, hanem az egész gazdasági oktatás rendszerében is jelentős változást hozott, s a fél évszázados kapcsolat a tanítóképző és az 1906 óta M. Kir. Gazdasági Akadémia nevét kapott intézet között a világháború végével teljesen megszűnt. Az 1919–20. iskolai évben ugyan még – most utóljára – az akadémiai tanárok látták el a gazdasági oktatást, de a méhészetet már Tihanyi István méhészeti felügyelő oktatta. Az 1920. augusztus 21-én kelt 86 377/1920. VKM számú rendelet a tanítóképzőt hatosztályúvá szervezte, az óratervet teljesen átdolgozta, s a gazdasági tárgyak oktatását Wolszky Győzőre, az állam által az iskolához kirendelt gazdasági akadémiai tanárra bízta. Az 1920–21. évet már az új rend szerint vezették, ám „a méhészet kellő felügyelet hiányában bizonyos kárt szenvedett, ami arra indította a tanárkarunkat, hogy az ott lakó pedellust felhívta a méhészeti tanfolyamon való részvételre, ami meg is történt.” A Pallaggal való kapcsolat még tartott egy keveset, mert néhány évig évente egyszer a tanítóképző intézet összes növendékei kirándultak a gazdaság megismerésére, először 1921. szeptember 25-én dr. Veress István igazgató vezetésével.

A tócskerti faiskola és gyümölcsös ezután is betöltötte hivatását, a méhes azonban tovább sorvadozott. Az 1923–24. iskolai évben Orosz Zoltán hajdúbogosi tanító, az iskola volt növendéke ajándékozott egy kas méhet az intézet számára mintegy félmillió korona értékben, de emellett az oktatást vezető Tihanyi méhészeti felügyelő István úti méhesébe is többször ellátogattak a növendékek. Ez egyébként szükségessé is vált, mert a közben Debrecenben is terjedő korszerű, nagykeres, fekvő vándorkaptárakkal csak itt volt módjukban megismerkedni. Ebben az időben már minden osztály hetenként egy egész délutánt töltött a faiskolában, s így volt lehetőségük a méhekkel való alaposabb megismerkedésre is. A méhészet oktatását az első világháború után teljesen a méhészeti felügyelők vették át, s Gáll Imrénél Gődöllőre való távozása után egészen a második világháború kitöréséig Tihanyi oktatta a növendékeket, s gyakorlatra is állandóan a saját méhesébe vezette őket. A tócskerti méhes közben teljesen korszerűtlenné vált ósdi kaptáiraival és felszerelésével, s mivel az 1932–33. iskolai év egyik éjszakáján valamiféle tolvaj egyetlen méhesládáját is megfosztotta, minden valószínűség szerint már ekkor végérvényesen meg is szűnt. A faiskola még továbbra is eredményesen működött, de a méhészeti oktatás már ezután teljesen a Tihanyi méhészeti felügyelő méhesébe helyeződött át.

A Kollégium híres tócskerti faiskolája a második világháború után szűnt meg véglegesen. 1945-ben, csaknem százévi működés után a földosztás alkalmával igénybe vették, és az utóbbi tíz évben bérlelként szereplő Wespri névű kertésznek juttatták. A régi kertészi dűlő azóta korszerű

és csinos lakóházakkal épült be, s csak a Faiskola utca elnevezés utal ma már az ősi Kollégium eme nevezetes és eredményes működését kifejtő évszázados intézményére.

IRODALOM:

A Kollégium református tanítóképző intézetének értesítői. – Debrecen, 1869–70-től. Kollégiumi Nagykönyvtár.

Kimutatás a tanítóképző intézet ingó leltárának 1917. évi végösszegéről. Kollégiumi Levéltár.

Gyakornokok a Déri Múzeumban

Az idén három felsőoktatási intézmény végzős hallgatói végezték szakmai gyakorlatukat a Déri Múzeumban *dr. Dankó Imre* múzeumigazgató vezetésével. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karáról: *Szabó József*, *Dobrossy István* és *Patay Mária* történelem–néprajz, *Cs. Nagy Irbolya* népművelés–néprajz, *Matyovszki Olga* és *Markovics Eva* magyar–népművelés szakos hallgatók. A debreceni Tanítóképző Intézetből: *Héthy Zoltán* népművelés–könyvtár szakos hallgató. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karáról: *Salamon Anikó* néprajz szakos (romániai ösztöndíjas) hallgató.

Madarász Gyula és Nagy István kiállítása Tokajban

Június 21-én, du. 4 órakor *dr. Dankó Imre* nyitotta meg *Madarász Gyula* hajdúánási festőművész és *Nagy István* szolnoki szobrászművész közös kiállítását Tokajban, a Helytörténeti Múzeumban.

Tiszántúli értelmiségi ankét a Déri Múzeumban

Június 25-én, a Hazafias Népfőnt Debrecen városi szervezete rendezésében nagyszabású értelmiségi tájkonferencia volt a Déri Múzeum előadóterében. A konferencia az értelmiség mai szerepével, aktuális politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdéseivel foglalkozott.

Közös kiállítás az Egyetemi Könyvtárral

Július 21-én *dr. Dankó Imre* nyitotta meg azt a magyar népi kerámiai kiállítást, amit a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára és a Déri Múzeum rendezett a Nyári Egyetem alkalmából. A két intézmény együttműködése érdekes kiállítást eredményezett. A tárgyi anyagot a múzeum adta, a könyvtár pedig a magyar népi kerámiára vonatkozó irodalmat állította ki. Nagy értéke volt a kiállításnak az irodalom annotálása.

Új munkatársak a Déri Múzeumban

Július 1-től kezdődően *Héthy Zoltán* könyvtárosként, július 25-től pedig *Puskás Tibor* gépkocsivezetőként alkalmaztuk.

Egy magyar asszony két levele Poroszországból, 1866-ból

RETTEGI ISTVÁNNÉ

„Bátyám levele 1866.”

Ezt a címet adta Csáthy Mihály 1863-ban kezdett naplója 121-ik fejezetének.

Az idegen érdekekért folyó magyar vérnek megrázó bizonyítéka az 1866-os osztrák–porosz háborúba elvitt püspökladányi parasztiúrból katonának kényszerített Csáthy Gábor sorsa. De bizonyítéka annak is, hogy szó-lal meg a hazaszeretet egy, még nagyon ifjú korában idegenbe került magyar asszony szívében, s hogy lesz ez a hazaszeretet méltóvá arra, hogy több mint egy évszázad távolából is emlékezzünk rá. Ime, az első levél, mai helyesírással:

Kedves Honosom!

Kegyed Gábor fia a burlani kórodában fekszik. Ő bal lábán kapott lövést három héttel ezelőtt. Igen rosszul volt, úgyhogy az Úri szent vacsorát is magához kívánta, de azután hála legyen az Úrnak, jobban lett, és a Dok-tornak az a kilátása, hogy ismét egészséges lesz. Imádkozzanak szorgalmatosan öregete.

Egyébiránt igen jó bánásmódban és ápolásban részesül. Sok fájdalma-t nagy béketeréssel szenvedni és azért egész környezetének szeretetét magára vonta.

En fél órára lakom Burlantól, és öt és több sebesült honosaimat is nehányszor hetenként meglátogatom. Igen sajnálom, hogy én bár született magyar nő vagyok, nem tudok anyanyelvemen írni, igen ifjú koromban jöttem el Magyarországból, és 25 éve, hogy külföldön lakom. Ennél fogva tölje el az én német írásomat. Lesz valaki kegyednél, aki a levelet átteszi magyar nyelvre.

Fia kéri, legyen szíves néki minél hamarabb írni afelől, hogyan vannak mindnyájan, és köszönti Kegyeteket.

Pénzt nem szükség neki küldeni, mindene van, ami neki szükséges, En is köszöntöm Kegyeteket mindnyájukat

Gnadenberg, augusztus 21. 1866.

Kegyetek honosa
Betzhöld Júlia
született: Ury

A másik levél:

„Alig végeztem be kedves Csáthy szüleihez intézett leveletem, midőn már rosszabbul lett. Augusztus 25-én, szombaton, nehéz szívvel hagytam ott ötet, elbúcsúzván tőle. Hálásan szorította kezemet, azon előérzettel, hogy nem győgyul meg többet. Igérem hétfőre, 27-re újabb látogatásomat, s azt, hogy megkísérlem azon engedelem kieszközlését, hogy Gnadenbergbe, hozzám vihessen, hol jó orvos segítsége mellett személyesen jobban ápolhatom.

De sajnosan nevem vasárnap este azon gyászírt, hogy aznap délután 3/6-ra szeliden s nagy fájdalom nélkül átszenderedett lelke valódi otthonába.

Tisztelt Lelkész Úr! Nem irhatom le, mint vérzik szívem a már hazatérte öta, s különösen most, ezen sorok írásánál. Gyászolom öt, mint legjobb testvér barátomat. Ámbár fáj az, hogy kimúlásánál jelen nem lehettem, de vigaszomra szolgál, hogy Hütichein gróf k. porosz hadnagy az utolsó órákat megvette Neki. A gróf vasárnap délután négy órakeret a kórházba jöven, németül kérdezte, hogy van, mire Ő szokott nyájas tekintettel felele: jól. A gróf más betegknél volt, s este fél hatra ismét Csáthy ágához jöven, észrevette, hogy végvagonálásban van. Fél óra múlva halott volt.

Még három órákor szivarra gyújtott volt, s azelőtt kávéit ivott.

Az Úr kegyelmes volt iránta, a halál kersvét csak kisebb mértékben érezette Vele, s mint reméljük, mennyei országába felvitte. Egy burlani lel-kész, ugyanaz, aki négy héttel halála előtt az úrvacsorát nyújtotta Neki, Újtestamentumot adott Neki, melyből buzgón olvasott. Nyájassága, szelidsége, türelme által mindenkinek, kik ápolták, látogatták, szeretetét kiérdemelte. Kellor orvos, minden ápoló és ápolónő nagy szeretettel, kegyelettel csak „a jó magyar”-nak hívták. Egész betegségében keveset evett. Többször kérdeztem, nem volna-e egy tál magyar ételre szüksége. Csak egyszer kívánt főtt csirkét, azonban keveset evett belőle.

Újtestamentumát, melybe nevét, pár szavát maga írta bele, szüleinek megküldöm. 7-8 Ft pénze volt még, azt a porosz kóroda felügyelője Tőle el-vette s az osztrák kormány útján elküldik.

Most temetését írom le. Hogyan fekszik a koporsóban, az fényképen látható. Abból három példányt tesztek ide. Ha tesszik, egyet tartson meg Magának, a másik kettőt szíveskedjek a boldogult szüleinek, testvéreinek kézbesíteni. Ha a rokonoknak kellene, tessék megírni, még küldök fényké-pet.

A temetés kedden, 28-án délután három órákor, minden katonai dísz-szel történt. Szép fekete koporsóját virágkoszorúkkal ékesítettem. Nyolc feke-te frakkos és fehér kesztyűs vitte a temetőbe. Elöl az evangélikus iskola ösz-szes növendékei, a tanító lelkes a koporsó után. Stölter elsőrangú hadnagy, a kórodák felügyelője, Hütichein gróf prem. hadnagy, porosz és osztrák katonák, gyógyulók, köztük mintegy 12 magyar, sok burlani és gnadenbergi urak és hölgyek, én és legidősebbik lányom, s ismerőseim két kocsi-ban. Így az ösz-szes harangok kongása alatt a díszmenet a temetőbe ért; pár verset énekeltek, a lelkipásztor hosszas beszédet tartott, s imájában különösen a megboldogult szülei-ről és testvérei-ről emlékezett meg. A gyászszertartás befejeztével egy fiatal magyar kaplár magyar nyelven társai nevében meg-köszönte a boldogult iránti samariánusi szeretetet.

Sírára kökeresztet szándékozom állíttatni, ezért szíveskedjek tisztelt lelkesz úr mielőbb nekem az anyakönyvből születésének évét, napját kiírni, s megküldeni.

A hű Úr és Idvezítő vigasztalja meg a szegény születek s testvéreket mennyei malasztjával. Mondja meg kedves Csáthy úrnak, hogy mindnyá-jokat üdvözlöm, s osztozom teljes szívemből fájdalmukban.

Első soraimat nagy örömmel írtam, mikor közölhettem, hogy kedves fiók él. Annál jobban fáj, midőn haláláról kell jelentést tennem.

Isten útjai nem a mi útjaink, gondolataink nem a mi gondolataink. Ezeren meg ezeren a szülek és rokonok közül osztoznak most a Csáthyékon esett fájdalom-ban, s mindnyájan akarnók kérdezni az Urat, hogy miért tette ezt; nem kell-e meghajolnunk a Mindenható keze alatt? ...

(A levél többi részében zsolnárokkal és bibliai idézetekkel, a boldogult szüleinek küldött vigasztalásokkal próbál erőt önteni feljüket, majd így fejezi be:)

„Legyen üdvözölve drága lelkipásztor

Tisztelő földijétől,
honfitársától: Betzholdné
Ury Juliannától.

(Az utóiratban

első levelét lefordító, s arra válaszoló lelkesznek):
„Becsés lefordít a holt elmetéte után egy nappal kaptam meg.”

Csáthy Gábor és Betzholdné Ury Julianna méltók arra, hogy emlékezzünk rájuk.

A Hóra-féle békeségkérő punctumok

NAGY SÁNDOR

Az uralkodó osztály Hórát haramiavezérnek tartotta, ezért érthető, hogy a Hajdúkerület is érzékenyen reagált minden olyan tényre, amely a felkelé-sel volt kapcsolatos. A XVIII. század második felétől – miként ez Silye Gá-bor hajdúkerületi főkapitányának a Helytartótanácsához 1866. május 1-én kü-ldő jelentéséből is ismeretes – egymást érték a birtokok felszámolása miatti zavargások Bőszörményben, Nánáson, Dorogon és a többi hajdúvárosban. Joggal félték hát attól, hogy a Hóra-féle lázadás, amelynek kirobbanásához a jobbágyok nehéz sorsa nagymértékben hozzájárult, a hajdúvárosokban is nyugtalanságot okoz.

Ez a félelem teszi érthetővé, hogy Szakál Péter dorogi lakos, Dorog vá-roso egyik boltjának árendáfora ellen 1784 decemberében büntető eljárást indítottak a Hajdúkerület törvényszéke előtt, mert megszerezte és boltjában kifüggesztette azokat a pontokat, amelyeket „mostan a tolvajok a vármegyéknél küldöttek Hóra vezér neve alatt”. Szakál Pétert letartóztatták, átkísítették a bőszörményi börtönbe és a boltjában kifüggesztett iratot bünjel-ként lefoglalták. A büntetőiratok között megmaradt „békeségkérő punctu-mok” szövege a következő:

1. Hogy a Nemes possesszorok minden possesszorival együtt a kereszt alá es-küdjének minden magisztrátusival együtt.
2. Hogy a nemes többé ne legyen, hanem aki hol kaphat királyi szolgál-atot, abból éljen.
3. Hogy a nemes possesszorok a ns jószágokból lábokat kivégyék.
4. Hogy szintén olyan adótízetők legyenek, valamint a köz contribuens nép.
5. Hogy a nsi földek a köznépek között felséges császáruk parancsola-ta szerint felosztassanak.
6. Ha ezekre a Táblák és possorátusok reá állnak, békeséget ígérnek, melynek jelére a várra és város végére s más helyekre tehér zászlókat fel-állíttani kívánának.”

Szakál Pétert 1784. december 17-én hallgatta ki Móríc Izván hajdúke-ruleti nótárius. Az elsőnek feltett kérdés ez volt: „Hog akad ezen írás ke-zedbe, mely a mostani haramiák vezére: Hóra békeségkérő punctumainak iratik?” Szakál az irat megszerzésének körülményeit így adta elő:

1784. december 9-én Debrecenben volt, a patika mellett a német szücs-nél szállt meg s ott beszédbe elegyedett egy úriemberrel, akiről csak annyit tud, hogy a patvaristáját Rozgonyinak hívják. A patvarista megkérdezte tőle, hogy mi újság náluk. Azt válaszolta: „*Inkább az úr mondjon újságot!*”. Ekkor mutatta meg a patvarista a punctumokat négy vagy öt példányban. Másnap, amikor a szállásról elindult, a patvarista a punctumok egy példányát neki adta. Vallomása további részében a maga mentésére ezeket mondta: „*Igaz, hogy én megkérdeztem azon urat aleől, hogy szabados újságok-e ezek, vagy még titokban vaqynak, melyre nekem azt felelte, hogy szabadosok, mert már úton-útfélen hirdetik ezeket. Így elhoztam magammal és a bőszőrményi parochus úrnál meghálván, ottan is megmutattam. Másnap pedig, hogy hazamentem, a zseemből kiviettem a hátomban levő fiókba.*” Három nap múlva kereséget valamt s így akadt rá az írásra. Ekkor a másik bolt árendátora is ott volt, meglátta és megkérdezte: „*Micsoda cédula ez?*” Erre egy szeggel a bolt ajtajára kifüggesztette és azt mondta az árendátornak, hogy olvassa el. Mivel e napon a sömélésben megbetegedett, a boltot bezárta, így az írást senki sem olvashatta. Amikor a boltot újra kinyitotta, akkor reggel látta meg a kifüggesztett írást Gurbán dorogi hadnagy.

A notárius azonban ezzel a magyarázattal nem elégedett meg, ezért így szólott Szakál Péterhez: „*Kellett neked valamely más okodnak lenni, amiért a bolt ajtajára ragasztottad azon írást és nem is egy, hanem hal szeggel, amint a papíron megteszik!*” Szakál tagadta, hogy bármiféle célja volt a kifüggesztéssel, csak mint újságot akasztotta ki, mert akitől kapta, úgy nyilatkozott: ismerik ezt már úton-útfélen. Az írást másnak nem adta oda, nem másolta le és nem küldte el senkinek. A notárius unszolására végül is megtörtén és bűnbánóan úgy nyilatkozott, hogy bizony, gondatlanságból akasztotta ki az írást.

A kihallgatási jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a punctumok megszerzése és kifüggesztése mögött lázítási szándékot keresett a notárius.

Az iratok között van Rozgonyi Pál patvaristának Váradolasziban 1785. január 10-én kelt igazolása. Eszerint Tóth György fiskálissal Debrecenben járt, találkozott Szakál Péterrel, aki megkérte, hogy a punctumokat írja le neki. A kérést teljesítette és a leírt punctumokat mint jó embernek, nem pedig valami rossz végre járónak adta át.

Bár az igazolás és Szakál Péter vallomása között lényeges ellentét van, ezt az eljárás során nem tisztázták, hanem a kerület fiskálisa 1785. február 25-én vádat emelt Szakál ellen a Praxis Criminalis 93. pontja és az 1723 : 11. tc. alapján. A vádoló és védő perbeli szövegei után 1785. március 2-án megtartott tárgyaláson Szakál Péter a törvényszék színe előtt fenntartotta ismeretett vallomását, s a kerület két nappal később, 1785. március 4-én meghozta ítéletét.

Az ítélet tényként állapította meg, hogy vádlott a Hóra-féle pontokat szokatlansága miatt irata le és szerezte meg magának, de mint mindenütt ismeretes újságot szegelte ki boltjában az ajtófélfára. Mivel az egyszerű vádlottal szemben rossz szándékot nem láttak fennforogni, ezért a börtönből elbocsátását rendelték el.

Szakál Péter az irat megszerzése miatt közel három hónapot töltött börtönben. Védekezése ellenére aligha lehet kétséges, hogy mint nem nemes embernek zive szerintiek voltak a Hóra-féle punctumok, hiszen a nemesi kiváltságok eltörlesztés és a köznépföldhöz juttatását kívánták.

Az ismertett iratokat a Hajdú-Bihar megyei Levéltár a Hajdúkerület büntetőiratai között IV. A. 505/e. 14. csomó, 1785. Fasc. HH. No. 5. sz. alatt őrzi.

Három, Medgyessy Ferencre vonatkozó levél

SZ. KÜRTI KATALIN

A Déri Múzeum Adattárában, a képzőművészeti gyűjteményben számtalan Csobán Endréhez címzett levél található, amelynek ajándékozója öv. Csobán Endréné. Feladói: Káplár Miklós, Bakoss Tibor, Bánszky Tamás, Gáborjani Szabó Kálmán stb. A levelek között különösen értékes két Medgyessy Ferentől származó írás, és érdekes egy rá vonatkozó, róla szóló levélrészlet.

Csobán Endre Debrecen város főlevéltárnoka volt, ezenkívül aktívan bekapcsolódott a művészeti élet szervezésébe. Tagja és vezetője volt több egyesületnek, így a Csokonai Körnek évekig főtíkára. A Csokonai Kör névadójának kultuszán kívül az irodalom és művészetek pártfogását, anyagi támogatását tűzte célul tanulmányok megjelentetésével, szobrok, emléktáblák stb. elhelyezésével, városépítéssel. Így segítette pl. a kör a Déri Múzeum előtti Medgyessy-szobrok vagy a Református Kollégium hősi halált halt diákjai és tanárai emléktáblájának elhelyezését. A levelek részben Medgyessy szoborterveire, részben elkészült alkotások szállítására vonatkoznak. Ugyanakkor a szobrászművész magánéletébe is betekintést engednek.

1.

„Kedves Bandi Komám

Örömmel olvasom leveledből, hogy a szoborügy mégiscsak közeledik a megvalósulás felé. En meg annakidején adtam egy tervezőrajtot Szabó Józsi bátyáknak meg egy 7 ezer pengős költségvetést. A szerint a tervszerint való megcsinálását most is állom. Akkor is azt mondtam, hogyha mondjuk 2500 p.-t tudnak előre biztosítani, én abból el tudom készíteni a gipszmintát. Mire az elkészül, a bronzöntési és kőtalpzat készítése összeg is előkerül, ha esetleg várni kell is rá, nem baj, legalább egy lépéssel tovább jutottunk. – Az előleget azonban csak akkor kérem, ha már a munkát elkezdtem. – Még majd úgy taládnánk járni, hogy a pénzt azt elvertük de szobornak még nyoma sincs. Na azért ne ijedj meg, csak vicceltem. – Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy egy kicsit elmegegyek a nyáron az Adriai tengerre hajókézni meg horgászni egy kis szórakozás szempontjából. Amikor hazajöttem szívesen fognék a kis hősi szobor munkába. – Várom egyelőre szíves értesítéset a városi tanács pénzmegajánlasi határozata felől.

A negyedik ülő szobron most teszem az utolsó nyomintásokat. Ha Pestre jössz egyszer el ne mulaszd már hogy hozzáj am eljőj.

Bpest 930 VII/9

Szivből üdvözöl Medgyessy Feri'

2.

Levelezőlap, elől a budapesti Hotel Britannia Szondy sörözőjében levő Haranghy-féle falfestmény reprodukciója, hátlapján:

„Kedves Barátom

Erkezik-e a téláru szállítási engedély? Vagy tán utólag is visszafizeti a MÁV a többletet? E hét végén szállítanék. A bronzöntés szépen halad. A keretek készek.

Visz. látásig üdvözöl

Bp 933. V/2.

Medgyessy Feri'

Postai levelezőlap
„931. V. 4.

Kedves Endre! Tudatlak, hogy most nem megyek be a városba, tehát légy szíves a részletet postán elküldeni. Nagy Hortobágyi csárda. Kivánom a legjobbakat!

baráti szeretettel üdvözlő
Káplár Miklós

Nem tudom tudod-e hogy Medgyessy Ferinek május 1-én volt az esküvője?

A harmadik, Káplár Miklóstól származó írás Medgyessy életének nagy eseményéről „tudósít”. Az első levélben maga Medgyessy közöl magánéletére vonatkozó adatokat, 1930-as utazási tervét. László Gyula könyvéből tudjuk, hogy megvalósult a Mester útterve: 1930 nyarán nagy utazást tett Várna, Velence, Lovrana, Fiume útvonalon. (1)

Az első levél e magánjellegű közlésen kívül hivatalos, a második hasonlóan. Mindkettő tárgya, főszereplője a Református Kollégium falán elhelyezett hősi dombormű.

Az 1928-ban megalakult Debreceni Kollégiumi Szövetség tervbe vette a Kollégium hősi halált tanárai és diákjai nagyméretű szobrának elkészítését a Kollégium előtti emlékkertbe. A szövetség alapítója, ügyvezető elnöke Sz. Szabó József (aki egyben a Csokonai Kör választmányi tagja és 1928-ban történő nyugdíjaztatásáig a Református Főgimnázium igazgatója volt) már 1928-ban felvette a kapcsolatot a Kollégium volt növendékével, a Budapesten élő Medgyessyvel. Őt említi a Mester „Szabó Józsi bátyánk”-nak idézett első levélben. (3)

A nagyméretű hősi szobor azonban csak terv maradt, a Kollégiumi Szövetség nem tudta előteremteni a hétezer pengőt. Háromezer-ötszázötven pengő gyűlt össze, ebből készült el a bronzrelief. Unnepélyes leleplezés 1933. május 18-án volt, ennek az elkészült műnek a leszállításáról szól az idézett második levél (kelte: 1933. május 2.).

Az első levélben ír Medgyessy a Déri Múzeum előtti négy monumentális szoborról: „A negyedik ülő szobron most teszem az utolsó nyomintásokat”. Ismeretes, hogy a Déri Múzeum avatására csak két alakot: a „Művészet”-et és a „Tudomány”-t szállította le. (1930. május 25-re), az 1930. július 9-én kelt levélben tehát a „Néprajz”-ról vagy „Régészet”-ről lehet szó, amelyeket 1930. október 17-én vettek át Medgyessy jelenlétében. (3)

Mindkét Medgyessytől érkező levél érdekes, nemcsak adatközlése, hanem stílusa, hangulata miatt. Különösen a hosszabb, első levél árul el sok mindent Medgyessy életéről, alaptermészetéről, szokásairól. Vidámságát, takarékoságát, gondosságát jellemzi egy-egy sor, megjegyzés, szó. Egyéni kifejezések, fordulatok (pl. „nyomintásokat”, „egy kis szórakozás szempontjából”, „a pénz elvertük de szobornak még nyoma sincs”), sajátos mondatfűzés és bizonyos helyesírási különység (pl. az ékezetek szinte teljes mellőzése) eredményezi a levél sajátos stílusát, jó ízét.

Jegyzetek: 1. *László Gyula: Medgyessy Ferenc* (Bp., 1968) 33. 2. *Debreceni Képes Kalendárium 1929/43, 1942/84, 1943/73, 3. DKK 1934/129 és Kaplonyi György: Debreceni ércemberek, márvány névjegyek* (Debrecen, 1943) 168.

Kállai Gyula látogatása a Déri Múzeumban

Augusztus 1-én, a reggeli órákban Kállai Gyula és felesége megtekintette a Déri Múzeumot, illetve a II. Országos Nyári Tárlatot.

Nagyságos Oláh Gábor tanár úrnak...

PETHŐ KÁROLY

A Hajdú-Bihari Napló július 12-i számából megtudhattuk, hogy az első képes levelezőlapot 1870. július 16-án adta postára August Schwartz oldenburgi könyvkereskedő, s azt maga rajzolta. Vajon hová lett? S hová sok-sok képeslap, melyeket ismert, híres emberek írtak egymásnak, valakinek, amelyeken egy érdekes közlés, címzés, felirat stb. található? Mert a képes levelezőlapnak mind a két oldala lehet kultúrtörténeti vagy más szempontból érdekes és értékes, csak észre kell ezt venni.

Mielőtt közreadnánk a Déri Múzeum tulajdonába került Velényi Lászlónéféle több mint tízezer darabból álló gyűjtemény értékelését, hadd ismeressem meg az enyémnek egy darabját. Nincs országos jelentősége, de Debrecenben a „szereplők” közismertek, s ezért talán a szöveg sem egészen érdektelen: Így szól:

„Kedves Gábor! A Debreceni vagy Tiszántúli Független Újságban a rólad szóló szép cikket – mint azt a hozzám írt levelelből megtudtam – Dr. Molnár Pál tanár írta. Egy pár kedves sorral bizonyára megköszönöd neki. Lakása: Péterfia-u. 6. sz. (Tehát se nem Culyás, se nem Juhász.)

Szeretettel ölel az öreg

D. 1941. I. 22.

Baja Miska”

És a címzés: „Nagyságos Oláh Gábor tanár úrnak Debrecen Kar-utca 29.”

A képes levelezőlap gyűjtése általában hobby. De lehet ennél több is. Talán lesz rá mód és lehetőség, hogy legközelebb folytassuk hasonló érdekességű lapok ismertetését, vagy elmondjuk, hogy egy ilyen „nyomon” elindulva hová juthatunk.

S hogy következtetések legyünk, befejezésül még annyit, hogy a lap a Kossuth utcai református templom belsejét ábrázolja, melyet Haranghy Jenő ornamentális díszítései tesznek ugyancsak érdekessé és értékessé. Kiadta a Tiszántúli Könyv és Lapkiadó R. t., Debrecen, 1902; Horváth. Három 2 fil-léres, a magyar koronát ábrázoló bélyeg van rajta.

Véletlenül juttam hozzá.

A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete és a Déri Múzeum együttes tájkutatási tudományos ülése Debrecenben

Július 18-án az MTA Dunántúli Tudományos Intézete és a Déri Múzeum a Déri Múzeum előadótermében jól sikerült együttes tájkutatási tudományos ülést rendezett. A nagy jelentőségű tudományos ülés anyagát a Déri Múzeum ki fogja adni.

A Savaria-kutatás újabb eredményeiről

BALLA LAJOS

A mai Szombathely helyén mintegy négyszáz évig fennállott jelentős nyugat-pannoniai város, Colonia Claudia Savaria kutatása az utóbbi évtizedekben néhány rendkívül fontos lelettel, ill. leletegyüttessel gazdagította a magyar föld római kori történetével foglalkozó vizsgálatok forrássanyagát. A következőkben ezekkel a régészeti és feliratos emlékekkel, történeti értéksükkel kapcsolatban kívánunk néhány megjegyzést tenni.

1955-ben Szombathely belterületén (Thököly u. 16.) – a római város déli határán – szerencsés véletlen közrejátszása folytán sikerült ráakadni a már régebben feltételezett Isis-szentély maradványaira, amelyeket azután az ásások teljesen feltártak, s bár a leletek tudományos publikációja sajnálatos módon még késik, teljesen világos, hogy a Savaria-, ill. Pannónia-kutatás vallástörténeti, művészeti (szobrászati) és történeti szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőségű új adatok birtokába jutott, ill. juthat. Az előzetes közleményekre támaszkodva a vallástörténeti vizsgálatok már eddig is fontos megfigyeléseket rögzítettek, így főként az egyiptomi kultuszok nyugat-pannoniai elterjedését, az Iseum homlokzatát díszítő domborműves istenbrázolások értelmezését illetően. Kevésbé haladt előre – részletes publikáció hiányában – a szentély leletanyagának helytörténeti hasznosítása, jóllehet, időközben Savaria topográfiájáról részletes összefoglalás is napvilágot látott. – Annak ellenére, hogy a szentély feltárása kapcsán történetileg pontosan azonosítható felirat nem került elő (a szentély homlozatán állott főfelirat, amely nyilván az építkezést örökítette meg, csak kis töredékében maradt fenn), az ásások területéről régebben ismert epigráfiai emlékek lehetővé teszik a kultuszhely történetének pusztán írásos források alapján való körvonalazását is. Figyelembe véve a korábbi feliratos leleteket is, az Iseumra fényt vető epigráfiai emlékek száma legalább négyre, ha nem hatra tehető. (Ezzel szemben ki kell zárni a vizsgálódás köréből a 188-ra datált ún. Numinibus-követ, amelynek lelhelye bizonyosan nem az Isis-szentély körzetében rögzíthető.) Az utat feliratok segítségével az Isis-kultusz a most feltárt szentély térségében kb. az i. sz. I. század végétől a III. század elejéig, ill. első évtizedig (a Severus-korig) követhető. Más kérdés, s csak a régészeti meg szobrászati emlékek alapos vizsgálata – vagy újabb leletek – alapján tisztázható, mikor épült a ma rekonstrukcióban is látható díszes szentély, mikor készültek a homlokzati reliefek etc. A szentély periódusai tehát még további tanulmányozást igényelnek, annyi azonban már most megállapítható, hogy az Iseum építésének időpontjával kapcsolatban nemrég közzétett feltevés (i. sz. 188) az említett „Numinibus-kő” lelőhelyének téves lokalizálásán és a felirat feléreítésén alapul.

1968-ban az Iseum közelében – a római városból déli irányban kivezető út keleti oldalán – újabb olyan épületmaradvány került napvilágra, amely ismét elsősorban vallástörténeti vonatkozásban érdemel figyelmet. Az ásató, valószínűleg helyesen, a még csak részben feltárt építményt az észak-szíriai eredetű Iuppiter Dolichenus kultuszhelyével azonosította. Ez esetben is fontos szerepet játszik az azonosítást illetően egy már korábban előkerülő – lelőhelye szerint a most feltárt épülethez köthető – feliratos emlék: egy 208-ra keltezett oltár, amelyet az állított az említett istenségnek szenteltek. A Dolicheumból az újabb kutatások során csak erősen csonkult feliratos kémemlék került elő, az istenség neve egyetlen sem maradt fenn, s ráadásul a feliratok nemrég közzétett publikációja sajnálatos módon szinte telje-

sen nélkülözi a szakszerűség követelményeit (a köztölt négy kömemlék közül egyről hoz fényképet, hiányoznak az epigráfiai munkáknál kötelező átírások, ill. rajzok, nem kielégítő a szerző irodalmi tájékozottsága sem). Mindez egyelőre rendkívül megnehezíti a leletek történeti értékesítését, néhány fontos tanulsággal azonban – a kultusz savariai, ill. pannóniai elterjedésével, Savaria lakosságának összetételével kapcsolatban – így is szolgált. Az mindenesetre világos, hogy a Dolichenus-tisztelet „virágkora” Savariában is a Severus-korra (i. sz. 193–235) tehető, s ebben a II–III. század fordulójára körül nyugatra települt orientálisok (szírek) rendkívül fontos szerepet játszottak. (A szóban forgó feliratok közül kettőt bizonyosan szír eredetű személy állított; más epigráfiai emlékek alapján már korábban kimutatható volt, hogy 200 körül a városban keletről származott kereskedők és kiszolgált katonák telepedtek le.)

Történeti szempontból alighanem az utóbbi évtized legjelentősebb pannóniai leletének tekinthető a most publikált savariai „vámbélyegző” – egy kör alakú, nyéllel ellátott bronzlap (átmérője: 8,6 cm) tűkőrirással vésett hatosor felirattal – a római város nyugati széléről (Járdányi–Paulovics-romkert). Úgy tűnik, a lelet birodalmi viszonylatban is egyedül áll a császárkori emlékananyagban, legalábbis a publikáló nem utal analógiákra. (Sajnálatos, hogy a felirat ismertetése eddig nem jelent meg a hazai és a külföldi kutatás számára egyaránt hozzáférhetőbb kiadványban.) Helytörténeti vonatkozásban a bronzlap felirata nem hozott lényegesen újat: a savariai vámmaloms meglegte 200 körülre datálható feliratok segítségével régóta bizonyított. Annál inkább figyelmet érdemlők azok a tanulságok, melyekkel a bronzbélyegző a késő antoninusi–Severus-kori Duna-vidéki vámrendszerrrel („publicum portorium Illyrici”) kapcsolatban szolgál, s nem érintenek a felirat pannóniai (közelebből: aquincumi) vonatkozású társadalomtörténeti összefüggései sem. A pannóniai, ill. illyricumi vámrendszerrel kapcsolatban most bizonyossá vált, hogy az említett időszakban 12,5%-os vámot szedtek, valamint az, hogy bár i. sz. 168 és 182 között (Marcus Aurelius, ill. Commodus uralkodása alatt) a vámgazgatást a dunai területeken közvetlenül állami irányítás alá helyezték, egy nagyobb vámrületen belül kisebb körzetekben (egy-két tartomány) a vámok beszedése továbbra is „nagybérlok” (conductores) kezében maradt. Egyébként „bérlok” alkalmazása a Severus-korban más állami jövedelmek behajtásával kapcsolatban a dunai provinciákban másutt is kimutatható, így Daláciában és Dáciában, ahol pl. só- és vasbányák kiaknázását találjuk nagyvállalkozók kezében ebben az időszakban. Úgy látszik, a dunai vámgazgatás centralizálása a II. század 2. felében (nyilván szoros összefüggésben az ekkor lejtázdott nagyszabású háborús eseményekkel: i. sz. 167–180) bizonyos decentralizáló intézkedésekkel járt együtt. – Egyébként: a vámbélyegzőn említett bérlok (conductor) neve – C. Titius Antonius Peculiaris – két aquincumi (Obuda) feliratról már régebben ismert. E kömemlék szerint Peculiaris a II. század legvégén vagy a III. század elején (a Severus-korban) előbb az alsó-pannóniai (Pannonia inferior) Aquincum, majd a felső-moesiai (Moesia superior) Singidunum (Belgrád) városának tanácsnoka (decurio) lett, s Pannónia inferiorban eljutott a legmagasabb tartományi „tisztségig”, a provincia császárkultuszának főpapja címét viselte. Az obudai feliratok alapján megállapítható, hogy a conductor Aquincum polgára volt (a Sergia tribushoz tartozott), s valószínűleg libertus eredetű családból származott, amely még a II. században vert gyökereit Alsó-Pannónia fővárosában. Mint kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező üzletember (negotiator) emelkedett a legmagasabb városi hivatalokig, s szerzte meg a feltehetően igen jövedelmező vámbérletet. Mivel az aquincumi feliratok még nem említik a „conductio”-t (bérletet), valószínű, hogy az a III. századra, a Se-

verkorra helyezhető. Emellett szól, hogy Peculiaris legalább XIII (vagy XII) évig bérelte a két Pannónia nyolcadvámját. Ilyen hosszú ideig tartó conductióra leginkább olyan viszonylag békés, gazdaságilag virágzó korszak nyújthatott lehetőséget, mint a Severus-dinasztia uralkodásának időszaka.

Irodalom

Az *Iseum*-hoz: Szentlélek T., Acta Arch. Hung. 7 (1959) 195–; A szombathelyi Isis-szentély. Bp. 1960. stb. – A „Numinibuskő”-ről: CIL III 4150.; Szentlélek T., Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt II. Berlin, 1965. 381–. – A pannóniai, ill. savariai egyiptomi kultuszokról: Wessetzky V., Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. Leiden, 1961. kül. 22–; Arch. Ért. 86 (1959) 20–; Acta Arch. Hung. 11 (1959) 265–. stb. – Savariai vallási életéről összefoglalóan: Balla L., Acta Classica Univ. Debr. 3 (1967) 67–; Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Szerk. Mócsy A. s. a. – A savariai egyiptomi kultuszokra fényt vető feliratok: CIL 4156, 10908 (mindkettő a Thököly utcából), 10913, 10914; 4170 (lh. Thököly u., vö. Acta Class. Univ. Debr. 2, 1966, 89–); Szentlélek T., A szombathelyi Isis-szentély. Bp. 1960. 18–. – L. még Mócsy A., RE Suppl. 9 (1962) 734–. – A „Numinibuskő” jelölőhelyéről: CIL 4150; Gartenstrasse Nr. 100. (Kert utca ma: Hock J. u. – az adatot D. Pleidell O.-nak és Tóth I.-nek köszönhetem); Fethich N., Colonia Claudia Savaria. – Vasí Szemle 6 (1939) 126. „... az 1860. években találtak a Sabaria-vendéglő mellett építkezés alkalmával...” Lipp V., Arch. Ért. 2 (1869) 128. közlése: „E nevezetes kő ... jelenleg Pick A. helybeli kereskedő pajtája falába van beillesztve” – nyilvánvalóan nem a lelőhelyre vonatkozik, így Szentlélek T. (l. fentebb: Neue Beiträge...) erre alapozott feltételezése (Pick A. telke a Thököly utcában, az Iseum körzetében lokalizálható) elcsik. – P. Buocz T., Savaria topográfiája. Szombathely, 1968.

A *Dolichenum*-ról: Szentlélek T., Újabb keleti kultuszemlékek Savariában. – Filológiai Közöny 14 (1968) 377–. A már korábban előkerült oltárkő: Arch. Ért. 42 (1928) 210–., lh. Rákóczi u. 14. – A pannóniai kultuszról összefoglalóan: Kádár Z., Die Kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. Leiden, 1962. kül. 61–.; Mócsy A., i. m. 738–. – A savariai keletiekéről: Balla L., Acta Arch. Hung. 15 (1963) 225–., ui. a feltételezett Dolichenus-közösségről (234–., 80. jegyzet); a Dolichenus-kultuszról még: Die römischen Steindenkmäler von Savaria. S. a. – A kultusz pannóniai elterjedéséről: Alföldy G. Arch. Ért. 90 (1963) 318.; Fitz J. u. 85 (1958) 169. – Szentlélek T. publikációjának (i. m.) revízióját adja közrelesen Tóth I., Arch. Ért. s. a. (közléseért e helyen is köszönettel tartozom).

A „vámbélyegzőt” közzétette P. Boucz T., Vasí Szemle 23 (1969) 300–., vö. Mócsy A., Acta Arch. Hung. 21 (1969) 348. – A pannóniai, ill. illyricumi vámrendszerre: Dobó A., Publicum portorium Illyrici. Diss Pann II., 16. Bp. 1940.; Fr. Vittinghoff, RE 21. 2 (1953) 359–. – C. Tit. Ant. Peculiaris-ra: CIL III 10495, 10496 (6452), vö. Alföldi A., Budapest Története. Budapest az ókorban I. (Bp. 1942) 324. – A dáciai és dalmáciai nagybélőrkere: CIL III 1209, 1363 stb.; Kerényi A., A dáciai személynevek. Diss Pann I., 9. (Bp. 1941) 938., 2077. sz. stb.; GZMS 18 (1963) 88., 1. sz.

Az Ecsedi István bolgár–magyar emlékünnepszeg eltolódása

A bolgár fél kérésére az *Ecsedi István* közös, bolgár–magyar emlékünnepszegét 1971-ben tartjuk meg.

Parkosították Csokonai síremlékének környékét

SZAMOSUJVÁRI SÁNDOR

Kevés olyan helytörténeti, műemlékvédelmi értekezés volt Debrecenben az elmúlt évtizedben, ahol ne került volna szóba Csokonai sírja. Különböző elképzelések születtek, de az irodalomtörténeti értékű sír körül a helyzet mit sem változott. Az iskolák emlékhelyi patronálási mozgalma keretében néhány intézet alkalmasszerűen rendezte a sírt, néhány lelkes tanár tanítványait kidovizta, virágot is helyezett el, de ezzel nem oldódott meg a rendszeres gondozás kérdése.

A sajtót is élesen foglalkoztatta az 1836-ban Beregszászi Pál által tervezett és Ungváron öntött síremlék sorsa. A rendezetlen ügy hosszú vajúdas után megoldódott. A városi tanács építési és műszaki osztálya a Debreceni Tervező Vállalattal és a Kertészeti Vállalattal tervet dolgoztatott ki a síremlékre és környezetére vonatkozóan.

A munkát még a múlt évben elkezdődött nagyszabású tereprendezési feladat előzte meg. A síremlék környékén kb. 1000 m²-es tereprendezést hajtottak végre, amibe néhány iskola és szakkör is bekapcsolódott társadalmi munkával. A síremléket, a kerítést világoszürkére festették, a rajta található szöveget és domborművű részeket fekete színűre. Kár, hogy a könyveket ábrázoló részeket a szöveget is lefestették és így az olvashatlanná vált. A kerítésen belüli sírkertet megszüntették és salakalapra gyöngykvacsot szortak. Így a síremlék a kerítés ajtajának kinyitása után körbejárható. Az emlékművet körülvevő négy japán akácát gondosan megnyesték. A kerítésen kívül nagy virágfelületet alakítottak ki és azt betonjárda alából két centiméteres fuga hagyásával oldalról és előlről támfalal vették körül. A támfalon kívül gyöngykvacsival leszórt sétálóhelyet létesítettek két ligeti paddal pihenés céljára. Az ezt körülvevő félkör alakú terepet megfelelő szintre rendezték lépcsők beiktatásával. A környék heverő gazdtalan síremlékeit is rendezték, felállították. Ebbe a külső sávba díszfenyőket ültettek, a szélére pedig cserjéket helyeztek. A tervezők, nagyon helyesen, megszüntették a sírkert mellett vezető utat. A közlekedést védőlánc elhelyezésével csak gyalogosforgalomra korlátozták. Az emlékmű és a díszpárk gondozásáról, őrzéséről is gondoskodtak.

Csokonai síremléke s a környék kialakított díszpárk a tervezők és a parképítők jó munkáját és együttműködését dicséri. A sírkert olyan esztétikus látvány, amely méltó városunk irodalmi hagyományaihoz s nagy költőnk emlékéhez.

Elkészültek a Múzeumi Hónapra

Elkészültek az idei Múzeumi Hónap tervei. Ezúttal is sokoldalú, színes program megvalósítására törekszünk. Kimagasló rendezvénynek szánjuk a Móricz Pál-centenáriumot Hajdúnánáson, valamint Debrecen és a megye műemlékeiről szóló vándorkiállításunkat. Tovább kívánjuk fejleszteni a múzeumi vetélkedőket és a jól bevált múzeumi klubfoglalkozásokat. Két kiállítást is tervezünk; *Kohán György* életművét emlékkiállítással kívánjuk megismertetni és népszerűsíteni, *Nyakas Miklósné* népművész (szóvő) kiállításával pedig a ma is élő népművészet iránt óhajtjuk a figyelmet felkelteni. A Múzeumi Hónap keretében a Múzeumbarátok Köre több kirándulást is szervez.

Pusztuló középkori emlékeink ügye 1928-ban

Közli: CSORBA CSABA

Közudomású dolog, sokan és sokszor kifejtették már, hogy az Alföld, így a hajdú-bihari részek is középkori emlékekben szegény terület. Legalábbis épen megmaradt emlékeink alig akadnak. De a föld itt is sokat megörzött az egykori középkori falvakból. Dombhátaikon, vizek partján az elszineződött föld mutatja egyes helyeken, hogy ott valamikor házak, gazdasági épületek lehettek, s egy-egy kiemelkedő részen még néhány mállott tégladarab hirdeti a falu réges-régen romba dől temploma helyét.

Az építkezések, homok- és agyagbányák, de maga a szántóföldi művelés is napról napra, hétről hétre csökkentti még ezeknek a szegényes maradványoknak a számát is. Megmentésük érdekében még ma is csak erősen korlátozottak a lehetőségeink. Szerencsére nem kell a Déri Múzeum régészeinek töretlen úton haladniuk, mert a század elejétől Zoltai Lajos és Søregi János módszeres alaposággal láttak középkori emlékeink, főleg a templomok felkutatásához, és Debrecen határát jórészt átkutatták.

Most, mikor a hosszabb időre felbeszakadt munkát újra folytatni kívánjuk, Zoltai Lajos emlékének áldozunk azzal, hogy közöljük egy felhívását 1928-ból, melyet a pusztatemplomhelyek tulajdonosaihoz intézett.

A felhívás rendszeres adatgyűjtő munka része volt, folytatása annak a kezdeményezésnek, amelynek köszönhető Debrecen környéke középkori térképének elkészítése 1916-ban kiküldött kérdőívek alapján.

(A felhívást betűhíven és az eredetihez hasonló formátumban közöljük.)

28/1928
vmsz

Debrecen sz. kir. város Múzeuma

Figyelmeztetés és kérelem
a pusztatemplomhelyek tulajdonosaihoz

A magyar alföldön alig van olyan város, olyan nagyobb község, amelynek határában ismeretes nem volna egy két pusztatemplom helye, ahol ma már a felszínen többnyire csak téglatorlemék jelzi az elpusztult középkori falvak egyháznak holliét. Tapasztalásból tudjuk, az ilyen téglatorlemékes telkes helyeken gyakran meglehetősen ép falmaradványok is lappanganak a föld alatt, a templomok alapfalai. Itt-ott a föld felett is dacolnak romok az enyészettel, kegyeleltre hangoló emlékei őseink keresztényen polgárosodásának.

Ujabbban fokozódó érdeklődéssel fordul a magyar régészeti tudomány, az archaeologia a régi magyar művelődésnek e mindinkább eltűnő igénytelen emlékei felé. Mert a pusztatemplomhelyek szakszerű feltárása és gondos megfigyelése közvetlenül a helyi történelem, közvetve pedig az általános hazai kulturhistoria szempontjából érdekes, értékes felfedezésekre, megállapításokra vezethet. Epen azért mindig sajnálatos kár az archaeológiára és a múzeumokra nézve, ha akár közönyös, nem törődő járatlanság, akár kicsinyes kapzsiság hozzáértés nélkül feldúlja e templomhelyeket, kiszedi, elhordatja a még ott található téglákat, ezáltal utolsó nyomát is eltünteti egy-egy középkori eredetű építészeti alkotásnak, amely nemzeti vagyon.

Nem felesleges tehát, ha minden pusztatemplom hely tulajdonosa tudomást szerez a tisztainokai esetről. Tiszta Inoka előjárásága mostanában a falu határában álló templom helyét, amelyen mindössze

2 mtr. magas, 60-70 cm vastag rom áll, áruba bocsátotta; de az eladás előtt, a rom-fal tégláit kiakarta szedetni. A műemlékek orsz. Bizottsága, bár e csekély rom nincs besorozva, a fenntartandó műemlékek lajstromába, annak teljes

(2. oldal)

megemmisítését csak egy előzetes szakszerű ásatástól tette függővé; mert ha ott tudományos kutatás esetleg műtörténelmi jelentőségű épület maradványt állapít meg, akkor ugy sem lehet azt széthordani. A Műemlékek orsz. Bizottságának ezt a felfogását és eljárását a belügyminiszteri 44204/1927 sz. körrendelet is támogatja. Ez a miniszteri rendelet a nemzet közös kulturális vagyonát tévő műemlékek fenntartásáról szóló 1881: XXXIX. t. cz. rendelkezéseinek megtartására újból és különösebben felhívja a vármegyék és városok első tisztviselőit. Annak a fontos kulturális ügynek érdekében, amelyet az idézett törvény és rendelet előmozdítani kíván, magyar érzésünkből és gondolkodásunkból fakadó kérrsel fordulunk a Debrecen környékén levő pusztatemplomhelyek tulajdonosaihoz, akár város, község, közbirtokosság, akár magánszemélyek legyenek: gondozzák kegyelelesen a régi templomok amúgy is kevés számú fennálló romjait: kímélik a föld alatt rejtőzködő templomi falmaradványokat is a teljes megemmisü-léstől. Ha mégis nyomós okoknál fogva azok eltávolítására kellenek magokat elhatározniok, sziveskedjenek előzetesen értesíteni erről a Műemlékek orsz. Bizottságát (Budapest, Állatkert u.) vagy pedig Debrecen város Déri-muzeuma igazgatóságát.

A múzeum felügyelő Bizottsága nevében

Debrecen 1928 aug. havában

hazafias üdvözlettel
Dr. Zoltai Lajos
bizottsági előadó, -
a Műeml. orsz. Bizottságának
levelező tagja.

közmű.ügyi tanácsok
a Muz. Bizotts. elnöke.

(Betű szerinti másolat.)

Az első oldalon a címzés mellett a Déri Múzeum Zoltai által tintával rajzolt képe - aláírás: A DÉRI MÚZEUM. 2. oldalon az aláírás alatt keretbe foglalt három rerp, bal oldalon Zelemér, középen GUTHI TEMPLOM ROM, jobb oldalon HERPÁLY aláírással templomromok tintarajzai (szintén Zoltai műve), a guthi alatt tollrajz, belevira: Egy kiasott Árpád kori templom fundamentuma (hossz- és szélességméretek is belevira).

Kiállítások a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumban

A jelentős mértékben bővült szoboszlói Bocskai Múzeumban április 4-ére felszabadulási emlékkiállítás nyílt. A nagyszabású kiállítászt dr. Juhász Imre tervezte. Tekintettel a kiállítás nagyságára, látogatottságára, az az egész évben nyitva marad. Július 18-án nyílt meg ugyanott a helyi művelődési központtal közös rendezésben a Magyar Mezőgazdasági Múzeumi kiállítás: *A kenyér története*. Ez a kiállítás is az év végéig tart nyitva.

Verbőczy Kálmán

FOGARASSY LÁSZLÓ

(Született Debrecenben 1888. szeptember 23-án, meghalt Győrben 1967. december 19-én.)

Néhány történeti kutatón, legközelebbi rokonságán és ismerősein, valamint elsősorban élő egykori katonáin kívül nagyon kevesen tudják, hogy ki volt Verbőczy Kálmán szolgálalon kívüli ezredes. Pedig 1919 augusztusának első harmadában Miskolctól Vácig és innen Tahitótfalun és Nagymaroson át Visegrádig, majd folytatódagosan Sopronig terjedő székely anabázisnak ő volt a vezetője. A sedanihoz hasonló Duna-Tisza közti kapituláció idején egy harmincéves százados teljes felszerelésű dandárt mentett meg a román hadifogságtól. A Tanácsköztársaság megszűntétől az ellenforradalom hatalomra jutásáig terjedő interregnum idején saját kezdeményezésű akciójával írta be nevét a magyar hadtörténelembe.¹ Utána úgyszólván alig lehetett róla hallani. Amikor 1967. december 23-án, rendkívül rossz időben örök nyugalomra helyezték a győri nagy temetőben levő Gróf család kriptájában, csöndes temetésén alig néhányan tudtak megjelenni.

Verbőczy Kálmán Debrecenben született erdélyi származású református családból. Édesapja mérnök volt, aki rajta kívül még két fiú- és két leánygyermekét nevelt föl. A gimnázium alsó négy osztályát Kolozsvárott, a honvédhadapród-iskolát Nagyváradon végezte. 1906-tól 1942-ig, tehát 36 éven át megszakítás nélkül aktív katonatiszt volt. 1914. augusztus 25-én Podhajecnél sebesülten orosz fogságba került, ahonnan 1918. május elején megszököve, a frontvonalon jelentkezett. Megjárta az olasz hadszínteret is, de tűzvonalba nem került. A háború vége felé Kolozsvárott a 21. honvéd gyalogezred pótzászlóaljánál század-, majd félzászlóalj-parancsnok. Az őszirózsás forradalom kitörése után, amikor a katonák hazaszéledtek, Verbőczy századosnak sikerült egy századeréjű köteléket összetartani. Ez lett a kolozsvári magyar nemzetőri zászlóalj magva, amely 1918 karácsonya előtt utolsónak hagyta el a várost. Habár a feladatok a hátsó vonalban lett volna, követelték, hogy az első vonalban küzdhessenek. 1919. március közepétől Belényes székhellyel a Fekete-Kőrös völgyének lezárása mellett a Raics-csoport déli szárnyát biztosította. A román offenzíva megindulása idején Verbőczy tizenhárom század és két üteg felett rendelkezett, e csapatokkal a román túlerőt a lehetőséghez képest feltartóztatta és aránylag nagy veszteséget is okozott.

Kiritescu román történész azon vádja, hogy e csapatok atrocitásaiért, így két román népvészér kivégzéséért Verbőczy volna felelős, alaptalan.² A valóság mindössze az, hogy a román nemzeti gárdákat leszerelték, mint

¹ Lásd szerző tanulmányát: „A III. hadtest a tokaji hídfőben és a 2. dandár anabázisa, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 7. 1968., 309–323. p., 2. térkép, hibajavítás uo. 8. 1969., 515. p. Azonkívül a szerzőtől „Az augusztusi dráma (1919)”, Irodalmi Szemle 1969. 7. és 8. sz. Előzmények: HOM Évkönyve 6. 1966., 335–353. p.

² Const. Kiritescu: Istoria razboiului pentru integritatea Romaniei 1916–1919, Bucuresti é. n. III. kötet, 398. o. Ioan Ciordas és dr. Nicolae Bolcas megkínzásáról és kivégzéséről számol be, amely 1919. április 4-én történt, s amelyet elfogultan Verbőczy terhére ró. Kormány fia közlése szerint a román kiszolgáltatási kérelmét a magyar kormány mint meg nem alapozottat el is utasította.

ahogy a románok is leszerelték a magyar nemzetőrséget az általuk megszállt területen.

Az áprilisi román offenzíva folyamán Nagyváradon, Berettyóújfalun és Debrecenben át katonáival Tiszafüredre vonul vissza. A Tiszafüredi hídfőállítás megszállása az érintetlen harcértékű Verbőczy-zászlóalj kiállása folytán történhetett meg. (Ugyancsak helytállt a debreceni I/39. zászlóalj is.) Ezután a demecseri fegyverletételen részt nem vett és a magyar Vörös Hadsereghez csatlakozott székely csapatok újjászervezésében tevékenykedik,³ részt vesz a Tokaj visszafoglalásáért, majd Branyiszkonán folyó harcokban. A júliusi offenzívában a 39. vörös gyalogezred parancsnoka, augusztus 1-én a 2. (székely) vörösdandár Miskolcon rekedt zömöknek élére áll és gyalogmenetben Vácnak indítja. Ez volt a magyar Vörös Hadsereg Hattyúdal. A személyi állománnyal együtt 120 géppuskát és 31 löveget ad át a nemzeti hadseregnek. Tanácsköztársasági szereplése miatt persona ingrátának számít, ezért előléptetése nem folyamatos. 1931-ben léptetik elő alezredesnek, amikor pedig 1942-ben romló hallása miatt idő előtt nyugdíjazták, megkapja az ezredesi rangfokozatot is. 1930-ig csapatszolgálatot teljesített, azután pedig nyugdíjazásáig a Honvédelmi Minisztérium kiképzési csoportjához volt beosztva.

1928-ban nősült, feleségül vette Gróf Irén tanítónőt, mivel pedig házassága gyermektelen maradt, magához vette és felnevelte egyik fivérének Nándor nevű árván maradt fiát. Koréh Endre könyvének reá vonatkozó részleteinek beállításai kritikával kezelendő, mert a valóság az, hogy a politikai megbízottakkal tényleg voltak összetűzései, amit azok ellenforradalmi magatartásnak minősítettek, de emiatt katonai forradalmi törvényszék el nem marasztalta, sem beosztásából el nem mozdították. 1919 augusztusában front-ről távozó és csoportokba verődött idegen csapatbeli vöröskatonákat lefegyvert, de azért, hogy a fegyverek birtokában ne zaklassák a vételeen lakosságot.

1941-ben a miskolci hadbírósg előtt kedvező tanúvallomást tett Sári Szabó Tibor javára és ezzel is hozzájárult, hogy a 39. vörösdandár legendássá híresült parancsnokát a hadbírósg felmentette az ellene emelt vádak alól.⁴ A demecseri kapitulációt utólag sem helyeselte, a budaörsi ütközetben (1921. október 23.), amelyben mint a kaposvári zászlóalj századparancsnoka vett részt, katonáinak parancsot adott, hogy kizárólag levegőbe löjjenek és ne mozgó célpontokra.

Az árjatorvények által sújtott egykori katonáin a lehetőségén belül segítette. (Bródy Sándor két fia is a 2. dandárban szolgált!) 1944. február 1-én reaktiválták, visszakerült régi munkahelyére, a nyilas időkben illegális tevékenység gyantája miatt figyelték. Az akkori Honvédelmi Miniszterummal együtt távozott nyugatra, és annak a személyzetével együtt 1945. május 2-án amerikai hadifogságba került. Ugyanazon év decemberében betegvonalon hazatért, amikor is végleg leszerelték. Az igazolási eljárás simán átment, 1947–1961 között pedig a pécsvárad, székesfehérvári és móri járárszíron dolgozott. E tizenegy év után kapta nyugdíját. Nyugdíjait Győrben töltötte.⁵ 1967 októberében a Kisfaludy Könyvtár lépcsőjén olyan szerencsétlenül esett el, hogy lábát törte és kórházba kellett szállítani, ahol ugyanazon év december 19-én agyvérzésben meghalt.

³ Verbőczy Kálmán okmánygyűjteménye, az özvegy birtokában.

⁴ Verbőczy Kálmán és Sári Szabó Tibor (azóta szintén meghalt Zomborban) szerzőhöz intézett, egybehangzó levelei.

⁵ Életrajz özv. Verbőczy Kálmánné birtokában.

A Múzeumi Kurír egyik angol és amerikai testvére

DANKÓ IMRE

A különböző múzeumi kiadványok között külön csoportot képeznek a mi *Múzeumi Kurirunkhoz* hasonló, körlevélszerű kiadványok. Magyarországon legközelebbi rokonai voltak a pécsi *Múzeumi Körlevél*, amíg 17. száma már stenciles eljárással nem készült a korábbi, nyomdai úton előállított számok folytatásaként és tartalmilag is nem szűkölt le a rövidre fogott hírek közlésére, valamint a szolnoki *Múzeumi Levelek*. Ez a vállalkozás még címében is rokon, kár, hogy rendszeretlenül, nagy kihagyásokkal jelenik meg. Megemlíthetnénk még az *Egri Vár Híradóját* is, ez azonban megszűnt. Mind a szolnoki *Múzeumi Levelek*, mind pedig az *Egri Vár Híradója* hosszabb-rövidebb cikkeket közölt, hiranygallal alig foglalkozott. Ezek ellentétként, a közelmúltban keletkezett körlevélszerű múzeumi kiadványok viszont csak hiranyagot adnak közre. Ezek közül különösen kettőt kell megemlítenünk, a székesfehérvári *Fejér Megyei Múzeumok Körlevélét* és a veszprémi *Veszprém Megyei Múzeumi és Helytörténeti Tájékoztatót*. Ez utóbbi 1970-ben indult meg és havonta jelenik meg. Ebbe a csoportba tartozik a Központi Múzeumi Igazgatóság Propaganda- és Népművelési Csoportja által havonta, rendszeresen megjelentetett *A Budapesti Múzeumok Programja* című kiadvány is. Bár ez a vállalkozás mindinkább bővül és a szigorúan vett havi múzeumi programon kívül mind nagyobb teret enged az ismertetett kiállításokhoz, múzeumokhoz fűződő cikkeknek, még mindig csak praktikus tájékoztató.

A külföld alig számon tartható, rendkívül sokszínű múzeumi kiadványai között a mi *Múzeumi Kurirunknak* sok párját, rokonát megtalálhatjuk. A sok kiadvány közül ezúttal egy angol és egy amerikai kiadványról szeretnénk megemlékezni. Az első a walesi Swansea múzeumának, illetőleg a múzeum mellett működő „múzeumbaráti körnek” (The Gower Society) a közlönye. A Gower Társaság 1947-ben alakult és a Swanseaban székelő Királyi Intézet (Royal Institution) keretében fejt ki tevékenységét (nevében Gower tartomány neve szerepel; Gower a voltaképpen Walestől délre elterülő félsziget). A kiadvány címe *Gower*, színes fedőlappal, szép képekkel díszítve, rendszeresen jelenik meg. 1969-ben a 20. kötetenél tartott. Ez a kiadvány annyiban is hasonlít a mi *Kurirunkhoz*, hogy nem áll meg érdeklődése a város, a tartomány határainál, hanem igyekszik országos, sőt nemzetközi kitekintést is biztosítani. Mintegy jellemzésül említem, hogy a *Gower* 20. száma például magyar, sőt éppen debreceni-hajdúsági vonatkozását anyagot is közöl. A fiatal debreceni tudós, *Újváry Zoltán* munkásságáról számol be olvasóinknak (*Kate Bosse Griffiths* Újvárynak a Déri Múzeum 1965. évi évkönyvében megjelent tanulmányát ismerteti és az abban tárgyalt hajdúsági, közelebről dorogi kecskeméti szokáshoz walesi párhuzamokat fűz *A skull in The Ribbons of a Bride* címen). Ez a kiadvány mindenben megfelel a mi *Kurirunknak*, igazi testvére. Sok apró cikket, adatközlést és némi hiranyagot közöl. A *Gower* más körülmények között jó, hasznos eszköze az ottani honismereti mozgalomnak, a színvonalas, szakszerű helytörténeti, néprajzi, művészet- és általános művelődéstörténeti munkának.

Ennél a kiadványnál kevésbé hasonlít a *Kurirhoz* a Worcester Art Museum (USA, Massachusetts) kiadásában október és május között havonta megjelenő *News Bulletin and Calendar*. A hasonlóság, ami mégis van, az onnan ered, hogy a *News Bulletin and Calendar* ugyanúgy a múzeumbaráti kör (Membership) kiadványa, a tagok ugyanúgy illetményként kapják,

mint nálunk a *Kurirt* a mi múzeumbaráti körünk tagjai. Ott a tagok 8 dollártól 15 dollárig (single or double membership) fizetnek tagdíjat. A tagdíj fejében nemcsak a *News Bulletin*et kapják, hanem több más kedvezményben is részesülnek (ingyenesen látogathatják a múzeum kiállításait, kedvezményesen vásárolhatják meg a múzeum kiadványait, helyet biztosítanak számukra a múzeum által rendezett hangversenyeken, díjtalanul vagy mérsékelt összegért vehetnek részt a múzeum kirándulásain, tanulmányútjain, tárlatvezetéseiben, szakmai megbeszéléseiben stb.). Különben ez a kiadvány valóban körlevél. Formáját tekintve is az, ahogy majd alább látni fogjuk.

Az amerikai múzeumok igen nagy súlyt fektetnek a közönséggel való állandó és ennek megfelelően sokoldalú kapcsolat megteremtésére, fenntartására, erősítésére és szélesítésére. A múzeumokban, így a Worcester Art Museumban is külön osztály foglalkozik a közönség szervezésével, a kapcsolatok ápolásával (Membership Office), ahol önálló vezető irányításával több múzeumi munkatárs igyekszik a közművelődés legkorszerűbb eszközeivel eredményt elérni a múzeum és a közönség kapcsolatainak erősítése terén (curator of Public Relations).

A Worcester Art Museum *News Bulletinja* voltaképpen egyetlen, mindkét oldalán nyomott, három részre hajtott papírlapból áll. Ugyes nyomdatechnikai eljárásokkal, jó tőrdelessel ez az egyetlen lap majd annyit ad, mint egy többlapos füzet. A címlapon minden számnál betölti egy-egy kép reprodukciója. Csak a körlevél címének az elhelyezésére és a dátum feltüntetésére marad hely. A címlap belső oldalán terjedelmesebb cikk következik, a középső lapon általában ennek a cikknek a folytatását vagy apró cikkeket, híreket találunk. Ezen a lapon ismertetik a következő hónap kimagasló rendezvényeit is. A harmadik oldal nem teljes nagyságú, csak afféle „fül”. Alattalban zöld alánnyal készített és a hiranyagot közlik rajta. Meg kell jegyeznünk, hogy az itt közölt hiranyag többségét az esedékes hónap múzeumi eseménynapjára adja. Megfordítva, behajtvá a lapot, ismét a „füll” találkozunk. Ezen a hiranyagot folytatják és aktuális közleményeket adnak közre. A középső oldalt felezik, összehajtatással is. Az oldal felső részén egy kis, általában illusztrációval kísért cikket közölnek, az alsó pedig a címzés, postázás céljaira szabadon marad. Ugyanis a *News Bulletin* példányait boríték nélkül, ezen a helyen megcimezett postázzák.

Alaposabb tájékozódás végett nézzük meg talán tüzetesebben a *News Bulletin* 1970. évi március havi számát (ez volt a XXXV. kötet 6. száma). A címlapon egy XIII. századi francia üvegfestmény részletét közlik (Episode from the legend of the seven sleepers of Ephesus címmel). A címlap belső oldalán *Jane Hayward*, a New York-i Metropolitan Museum of Art munkatársa a címlapon közölt üvegfestményt ismerteti (The seven sleepers from Rouen címmel). Az ismertetés áthúzódik a középső oldalra, ahol még két másik rövid cikket is találunk: az egyik a múzeumban kiállításra kerülő japán metszeteket, a másik pedig a múzeum baráti körének Virginia-ba tavasszal tervezett kirándulását ismerteti. A „fül” belső oldalán a múzeumbarátok tavaszi gálaestjéről írnak, az alján pedig elkezdik a március havi múzeumi előadások, tárlatvezetések (Gallery tours) felsorolását. Ennek a műsornak a folytatását találjuk meg a „fül” külső oldalán. A középső lap külső oldalának felső részén *David Claypoole Johnston* kiállítását és ezzel kapcsolatosan életét és munkásságát ismertetik (XIX. sz.-i amerikai illusztrátor, karikatúrta). A címzés részére fenntartott alsó részt is praktikusan felhasználják. Itt közlik a múzeum címét, nyitva tartási idejét, a vezető munkatársak nevét, beosztását és a múzeum egyéb lényeges adatait.

Mind az említett angol, mind pedig az ismertetett amerikai múzeumi körlevél azt igazolja, hogy külföldön a múzeumok sokkal számottevőbb

helyet foglalnak el nemcsak a közművelődésben, hanem egy-egy város vagy nagyobb közigazgatási egység és természetesen az ország egészének társadalmi életében is, mint nálunk. A Múzeumi Kurirhoz hasonló kiadványokat a jövőben is figyelemmel kísérjük és munkánk eredményesebbé tételében ismertetjük őket a Kurir hasábjain.

A Magyar Néprajzi Társaság közgyűlése Szentendrén

Július 9-én és 10-én tartotta a Magyar Néprajzi Társaság szokásos évi közgyűlést, ezúttal Szentendrén. A közgyűlést kiemelte a szokványos közgyűlések sorából az, hogy a magyar néprajztudomány munkásai ekkor ünnepltek meg dr. Ortutay Gyula akadémikust és dr. Tóth István tanszékvezető egyetemi tanár hatvanadik születésnapját. A közgyűléshez kapcsolódó előadások a magyar néprajztudomány két ünnepelt, kiemelkedő egyénisége életéről és munkásságáról szóltak. A közgyűlés dr. Dankó Imrét a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjává választotta.

A Hajdúság néprajza előadás a Nyári Egyetemen

Július 27-én dr. Dankó Imre múzeumigazgató vetített képes előadást tartott a Nyári Egyetemen a Hajdúság néprajzáról. Az előadás szoros összefüggésben állt az Egyetemi Könyvtárral közösen rendezett kerámia kiállításával és a Déri Múzeum kiállításaival.

Erőteljesen gyarapodik

a Déri Múzeum debreciana gyűjteménye

Az utóbbi háromnegyed évben a Déri Múzeum könyvtárának különgyűjteménye, a debreceni és hajdúsági írók munkáit tartalmazó debreciana gyűjtemény, részint tervszerű vásárlással, részint ajándékozással nagymértékben gyarapodott. A különgyűjtemény számára megszerzett könyvek között nem egy ritkaság is akad.

II. Országos Nyári Tárlat

A Déri Múzeum képtári részén az állandó kiállítás lebontásával rendezte meg a II. Országos Nyári Tárlatot a Múcsarnok-Kiállítási Intézmény, Debrecen M. J. Város Tanácsa, Hajdú-Bihar Megye Tanácsa és a Déri Múzeum. A nagyszabású kiállítást július 19-én dr. Gyarmati József, a városi pártbizottság titkára nyitotta meg. A kiállítás díjait Kiss Imre, a megyei tanács elnökhelyettese adta át.

A hajdúböszörményi Hajdúsági Művésztelep látogatása a Déri Múzeumban

Július 22-én délelőtt Székelyhidí Ágoston vezetésével a Hajdúsági Művésztelep tagjai meglátogatták a Déri Múzeumot. A látogatók megtekintették az egész kiállítást, hangsúlyval a II. Országos Nyári Tárlatot.

A Múzeumi Kurir legutóbbi számában (MK 1970. július. 3. sz. 42-53.) egy csehszlovákiai és romániai kerámiával foglalkozó könyvről szoltunk. A romániai könyvvel kapcsolatosan célzást tettünk arra, hogy merészség a glogovai (Oltenia) népi kerámiát a római kerámiától származtatni, azzal szoros rokonságba hozni. Most, hogy *Giovanna Brandaleone* könyvét szerencsén meg lehetett látni [*Storia della ceramica palermitana*. E. S. A. Poligrafico, Palermo, év n. (1969.), 112. p.], abból szeretnénk kiindulni, hogy a palermói, tágabb értelemben a szicíliai kerámia egyenes lezármazottja a római kerámiának, úgy, ahogy azt igen lelkiismeretesen a könyv ki is fejt, sőt kiter a római előzményekre is, behatóan elemezve a palermói kerámia pun hagyományait, ugyanúgy, ahogy a római elemek mellett bemutatja a bizánci hatásokat is. Azt a körülményt, hogy a palermói kerámia kezdetiben a pun, római és bizánci elemek találhatók, Szicília fekvése, története magyarázza. A földközi-tengeri kultúrák mindegyike megtalálható itt, hatásaik szinte mindmáig nyomom követhetők, hiszen a sziget egyike volt az ókori hajózás, közlekedés és ezáltal a kereskedelem központjának. Partjain az ókorban számos görög kolónia keletkezett, egyszerű kikötőiben élénk piacok alakultak ki, és túl a piacokon ügyes kereskedőkből és kézművesekből települt városok alakultak. Ezeknek a gazdag, de hadászatiilag is fontos településeknek a birtoklásáért sorra küzdöttek meg az ókor feltérő hatalmai. Róma győzelme, amely nagy, uralma pedig hosszan tartó volt, nem csoda, ha kulturális vonatkozásokban mindennél erősebb. Ez a kulturális túlélt a százados viharait, a legkülönfélébb újabb hódításokat, berendezkedéseket; Szicília népe romanizálódott, olaszszá lett, olaszul beszél, a sziget elvitatlanul Olaszországhoz tartozik hosszú idők óta, sőt Garibaldival az élen innen indult ki az olasz egység, az olasz nemzeti állam megerősítése.

Szicília életében mindig jelentős volt a hajózás, a kereskedelem. A különböző kézművesek (hajóács) között nagy jelentőségre tett szert a kerámikusság is, hiszen a különböző áruk tárolására, szállítására tartóedények kellettek, már a legkorábbi idők óta. Természetesen közvetlen eladásra is sok árut készítettek a szicíliai fazekasok, amit a sziget kikötőiben élelmet, vizet felvevő, árucserét lebonyolító hajók továbbvittek. Éppen ezért a szicíliai kerámiát a Földközi-tenger több pontján is meg lehet találni. Hatása is több helyen kimutatható.

Könyvünk csak általánosságban foglalkozik a szicíliai kerámiával, részletesen a palermóirol szól. Palermo Szicília egyik legnagyobb, kereskedelmi- és kulturális téren jelentős városa. Ipari fejlődésében nagy szerepe volt a keramikusságnak, a városban ma is több műhely működik és készít magas színvonalú, művészi munkát.

Szerzőnk a palermói kerámia történelmi fejlődését írta meg. A már említett pun, római és bizánci hatásokon túl részletesen beszámol az arab, a norman és a német határról is, jobban mondvá kezdetekről. Önálló szicíliai, közelebről palermói kerámiaművészeiről az olasz nép kialakulása utáni időkben, az olasz művészettörténet nagy korszakainak rendjében, illetőleg százados beosztásban ad számot: a XII., XIII. és XIV. század – duecento, trecento, quattrocento –, majd pedig a XV. és XVI. század – cinquecento, seicento és végül a XVIII., XIX. és a XX. század palermói kerámiájáról beszél.

A palermói kerámia hosszú története folyamán magas művészi színvonalat ért el. Igen finom anyagból, gondos előkészítés után, kifinomult, hagyományos formákban készítik. A díszítési mód többféle; mind formáit és esz-

közeit tekintve erősen történeti. Az egyes készítmények formái és díszítési sajátosságai bizonyos osztályozás alapjául szolgálhatnak; eredetük, hagyományuk kideríthető. Ma is világosan áll előttünk az ókori görög eredetű edénytípus, a két színnel festett ornamentális vagy alakos díszítés. Ezen ősi edényfélések mellett nagy változatosságban találhatjuk meg a különböző újabb, sokszor egyéni elképzeléseket megvalósító formákat, a sokszínűséget, a naturalis alak- vagy tájbrázolást is. Ezekben a hagyományokhoz kevésbé ragaszkodó darabokon is számos régi, hagyományosan alkalmazott díszítőelemet találhatunk: egymásba fonódó sordíszeket, arabos ornamentális sorokat, térkitöltő elemeket. Az ábrázolások általában vallásos tárgyuak vagy mitológiaiak, az is előfordul, hogy történeti személyekhez (arcképek) kötődjenek. A palermói kerámia fejlődése során elért arra a szintre, hogy szinte fajansz, illetve fajanszfinomságú cserép. A mai fogalmaink szerint nem is népi keramikusság már ez, hiszen régi időtől fogva nagy létszámú műhelyekben, mondhatni manufaktúrák szinten művelik. Bár az is tagadhatatlan, hogy ebben a szintben napjainkig megmaradt a kézműves jelleg is. Eppen ez a kézműves jelleg biztosítja a nagyon sokrétű, összetett hagyományanyag továbbadását, újbóli és újbóli felhasználását.

A tanulmányt harminchárom egész oldalas fénykép-illusztráció egészíti ki. Az illusztrációk között megtaláljuk a nem edény jellegű készítményeket is (faldíszek, szobrok, festett, mozaikszertien összerakható tetőfedő cserepek stb.). A kötetet egy száztizenegy adatot felsoroló bibliográfia zárja be. A felsorolt irodalom mind történelmileg, mind helytörténetileg, gazdaság- és társadalomtörténetileg, művészettörténetileg és nem utolsósorban technológiailag bőségesen magyarázza a tárgyat, a palermói kerámiaműveltség kialakulását, fejlődését, termékeit és azok művészességét.

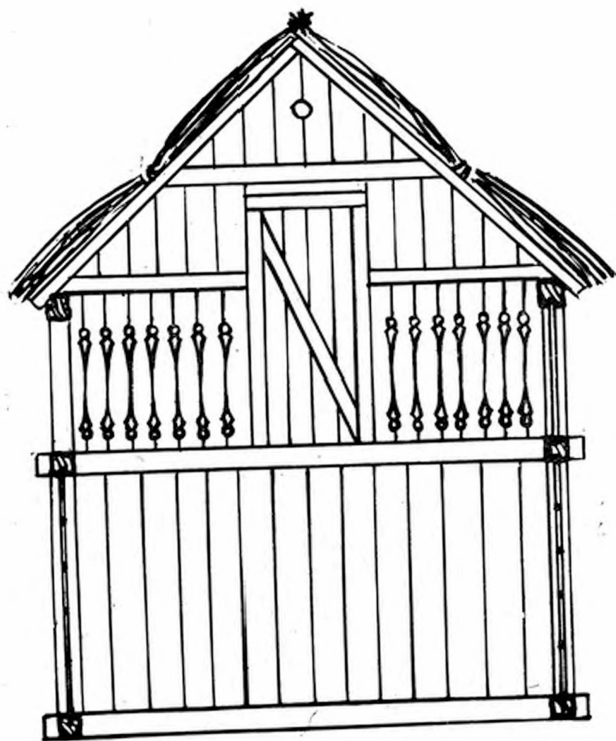
A bihari múzeum ügye

Egy bihari, főleg helytörténeti és néprajzi anyagra épülő múzeum létesítésének gondolata már régóta kísért. Több kezdeményezésről is számot adhatnánk, bár eddig egyikből sem lett semmi. Pedig az igény egyre nőtt és napjainkra hovatovább szükségszerűséggé fejlődött. A bihari múzeumot Berettyóújfaluban kívánjuk megvalósítani. A községi és a járási tanácsok megértő támogatásával megfelelő épülethez fogunk jutni. A kezdő múzeum szép anyaggal indul majd, mert több kisebb, életképtelen gyűjteményt össze kívánunk vonni. A bihari múzeum kérdéseivel a múzeumi hónap során külön ankét foglalkozik.

Abara Hajdúböszörményben?

DANKÓ IMRE

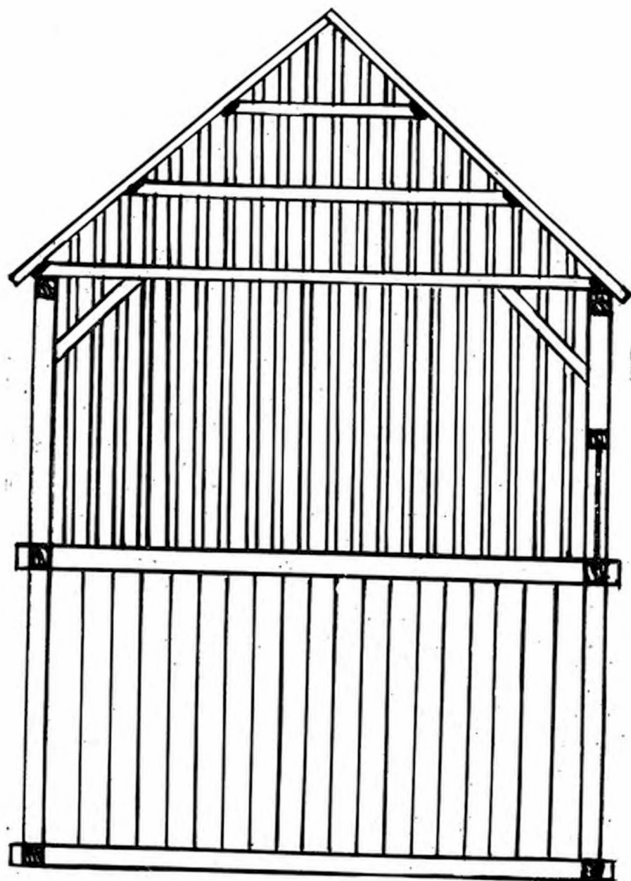
Hajdúböszörményben, Szabó Sándor portáján (Kolozsvár u. 44. szám) egy érdekes építmény látható. A tulajdonos szerint az 1900-as évek elején, a valóságban azonban később, az 1920-as évek valamelyikében készült. Az építmény négy faragott ágsára helyezett, majdnem gúla alakú, vastag nádtetőből áll. A tetőzet nem mozgatható, s minthogy a tetőoldalak dőlése nem egyforma, a héjazat rövid nyeregtetőben végződik. A nyeregtető sörénét (*seriny*) meghányták kőkenyesszövel (*kőkenyesszöü*), hogy a nádzást

1. kép. Talpas ólasgöré vázlata

a szél ki ne kezdje. A tetőzetet gondosan rendben tartják, az építmény gondozott, jó állapotban van. Szénatartásra használják; helyi neve szénatartó (*szénatartóu*), illetve szénás (*színás*).

Építményünk közeli rokon a Böszörményben gyakori, igen elterjedt szénatartókkal. Ilyeneket bőséggel ismer a szakirodalom is. (Vö.: Dankó Imre: Hajdúböszörmény népi építkezése. A Déri Múzeum Évkönyve 1967. 66–109. Klny. is; több szénatartó képet közli.) Egynek ezúttal is közöljük a képet összehasonlítással (1. kép). A szénatartó a hajdúböszörményi udvar jellegzetes építménye. Megjelenése, elterjedése összefügg a XVIII. század végétől mindinkább istállózóvá váló állattartással, illetve a szilaj és félszilaj, valamint az egészben, illetőleg részben istállózó állattartás elkülönülésével.

2. kép. Kétrészes hajdúböszörményi szénatartó vázrajza

Természetesen ezekkel párhuzamosan a takarmányozással, a szénagyűjtés fokozódásával, majd pedig a takarmánynövények mind erőteljesebb termesztésével is. Társadalmilag úgy alakult, hogy a szegényparasztáznál az egy tehén, esetleg ló vagy ökör istállózó – ritkán félistállózó – tartású volt, az

állatok közvetlen felhasználása (teherhúzás, munkavégzés) és egyéb hasznuk (fejés) miatt. Tekintve a háznál tartott számosállatok hasznát, nagy jelentőségét, a téli élelemről messzemenően gondoskodtak számukra. A megszerzett takarmányt gondosan őrizték, megfelelő védelmet nyújtó helyen, építményekben tárolták. A szénát és a szénaféléket főleg az esőtől, a nedves időjárástól feltették, ovták.

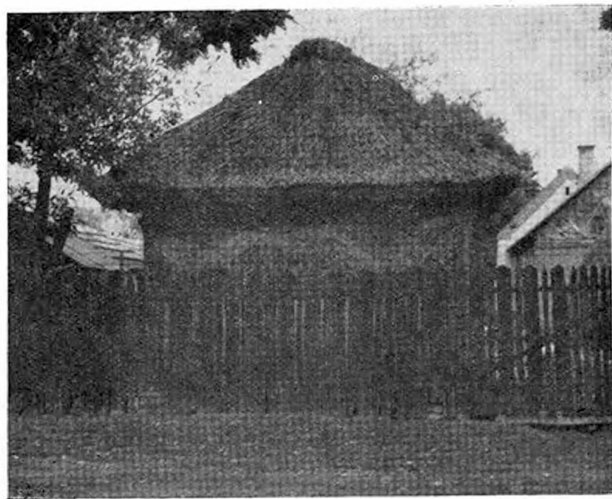
Hasonlóképpen alakult a helyzet a jómódúaknál is. Azzal a különbséggel, hogy itt az istállózó, házhoz tartozó állatokon kívül – amelyeknek a száma jóval nagyobb volt, mint a szegényparasztoknál – szilaj vagy felszilaj tartásban több állat maradt. Ezek azonban nem jönnek számításba különösebben a szénatartók építése, megléte vagy hiánya kérdésében. A jómódúak szilaj vagy felszilaj állatai a tanyakhoz, téli szállásokhoz, telelőkhöz és az ezeken megépült vagy ezekhez csatlakozó pásztorépitményekhez kapcsolódtak. Szénatartót nemigen építettek, a szénát, a téli takarmányt boglyákban tartották. A szénatartók a jómódúaknál is az udvar építményei, a belsőségben állnak és tekintve hogy több jószággal rendelkeztek, mint a szegénység, a szénatartók nagyobbak voltak, esetleg több is volt belőlük egy portán. Amennyire a népi emlékezetben utána lehet nyomozni, Hajdúböszörményben a múlt század közepén, második felének elején épültek az első szénatartók.

A hajdúböszörményi szénatartók kétféle helyi építménnyel állnak rokonságban. Először is a boglyatetejű felszerekkel (ilyenekkel is bőségesen találkozunk a városban), aztán pedig az ólaspórékkal. Ez utóbbiak közül nem egyet a szokásosnál szélesebbre készítettek, és a görérészben nem tengerit, hanem szénát tartottak (2. kép). Azonban formáját, rokonságát tekintve mindegyiktől különbözik a több képen is bemutatott, Szabó Sándor-féle szénatartó (3., 4. kép). Ennek határozott *abara* (*abara*, *zabóra*) formája van, és ezért érdemel különösebb figyelmet.

Ahogy tudjuk, az abarát vagy aborát a Keleti-Kárpátokban, Bereg, Ung, Máramaros megyékben használják (Magyarság néprajza II. 154.). Csúry Bálint tanúsága szerint a Szamosháton is ismeretes. Itt a szót *zabóra* alak-

3. kép. Szabó Sándor szénatartója

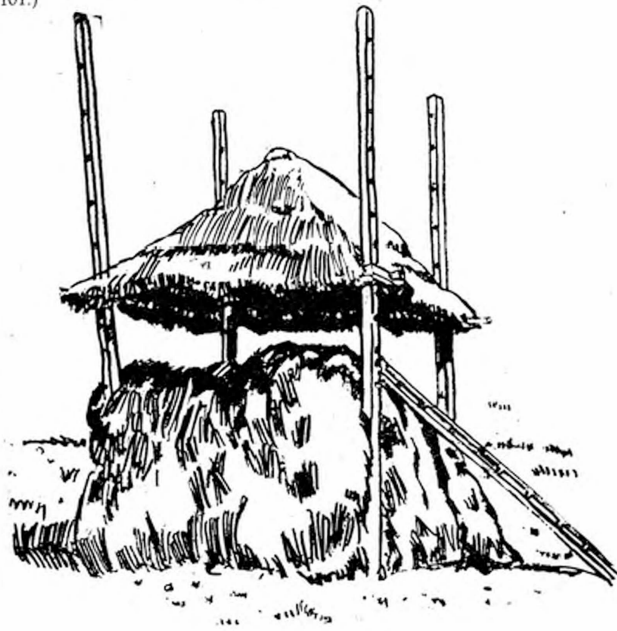

4. kép. Szabó Sándor szénatartója

ban használják inkább. Csűry felsorolja az abara részeit is: a tetőt tartó szalpok az *aborinok*, a tetőzet pedig a *sisak* vagy teljesebb formájában: *abarasak* (Csűry Bálint: Szamosháti szótár I. Bp. 1935. 22.). Az építmény funkciója a szénatartás, a széna szárazon tartása. Két fajtája ismeretes. Az egyiknél a tető (a sisak) mozgatható, a tartórudakon feljebb, illetve lejjebb állítható, aszerint, hogy mennyi szénát helyeznek a tető alá. A másik fajtánál a tetőzet rögzített, nem mozgatható, az tekintet nélkül az alatta tárolt széna mennyiségétől egy helyen, egy magasságban áll. A mi bősörményi „abaránk” ehhez az utóbbi csoporthoz tartozik; teteje rögzített, nem mozgatható.

Az abara hajdúböszörményi felbukkanása nem véletlen. Egyrészt azért, mert az itteni szénatartók végső soron rokonságban vannak az abarával, mindössze az különbözteti meg a felszerformájukat tőle, hogy sok esetben valamilyen oldaluk is van, míg az abarának általában nincsen. A leglényegesebb különbség mindenféle szénatartó és az abara között azonban nem ez, hanem az, hogy az abara alaprajza négyzet vagy közel négyzet, míg a felszerek, felszerszerű szénatartók csak ritkán azok, legtöbbször téglalap alakúak. Abaraszerű szénatartónk egyéni forma, sajátos előfordulás. Bár a Hajdúság és a Tiszahát, illetőleg a Tiszahát mögötti területek között a múltban sokféle kapcsolat volt és az sem közömbös, hogy igen sok hajdúsági, közelebről éppen bősörményi ember katonáskodott a Kelet-Kárpátokban, ahonnan magukkal hozhatták ennek a sajátos szénatartónak az ismeretét, ilyen konkrétumok megnyilatkozó interetnikus kapcsolatokról nem beszélhetünk. Ezt két dolog is bizonyítja. Először is az, hogy ez az abara formájú szénatartó nem terjedt el a Hajdúságban, Hajdúböszörményben. A másik pedig talán

még ennél is fontosabb, az tudniillik, hogy sem Hajdúböszörményben, sem a környéken nem ismeretes és használatos az *abara* szó (ukrán eredetű; első említése 1586-ból ismeretes; vö.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. Bp. 1967. 90. Egyébként az egész kérdésre nézve lásd Paládi-Kovács Attila értékes tanulmányát. (Az abara. Egy szénatartó építmény a magyar parasztlak gazdálkodásában. Népi kultúra, népi társadalom, II–III. Bp. 1969. 79–101.)

5. kép. Szénatartó ABARA, mozgó fedéllel)
(Csikós Tóth András rajza)

A Múzeumi Kurir levelesládájából...

Dr. Gere Bestyén és Schrott Károly legutóbbi számunkban közölt leveleire válaszolva közöljük, hogy a Múzeumi Kurir 4–4 számonként, tehát évfolyamonként más és más címképpel fog megjelenni. Közöljük azt is, hogy tíz számonként magyar és angol nyelvű tartalomjegyzéket közlünk. Az angol nyelvű tartalomjegyzék alkalmas lesz arra, hogy a Múzeumi Kurir cikkei felől tájékoztassa az érdeklődő külföldet, a tudományos életet.

Legutóbbi számunk megjelenése óta több értékes, valamilyen szempontból közlésre méltó levelet kaptunk. Helyhiány miatt ezek közlésére a következő számokban, folyamatosan kerül sor.

A HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMBARÁTOK KÖRE TAGJAINAK NÉVSORA

(Folytatólagos közlés, lezárva 1970. október 31-én.)

189. Mihály János	Hajdúböszörmény, Bocskai tér 6.
190. Flasch Dezső	Debrecen, Szegfű u. 7., fszt. 1.
191. Bodó Sándor	Miskolc, Katowice u. 9.
192. Némethy Sándor	Debrecen, Busi u. 9.
193. Papi Lajos	Kistújszállás, Felszabadulás u. 2.
194. Kovács Istvánné	Debrecen, Gyöngyösi u. 16.
195. Kerényi István	Sátoraljaújhely, Bajza u. 1/A.
196. Dr. Hofer Tamás	Budapest II., Szilágyi E. fasor 17.
197. Mester György	Elek (Békés megye)
198. Varga Lajosné	Nádudvar, Hámán Kató u. 31.
199. Iványi Attila	Debrecen, Vörös Hadsereg útja 77.
200. Kertész Gyula	Debrecen, Csokonai Színház
201. Kovács Karolina	Földes, Debreceni u. 44.
202. Szabó Zsolt	Püspökladány, Hősök tere 2.
203. Varga Gizella	Hajdúnánás, Kőlcsey u. 10.
204. Kiss János	Püspökladány, Petőfi u. 84.
205. Bögre Emese	Püspökladány, Úttörő u. 86.
206. Dr. K. Csilléry Klára	Budapest, XII., Németvölgyi u. 72/C.
207. Marchart József	Debrecen, Április 4. útja 29.
208. Gspann Gábor	Debrecen, Viola u. 4., IV/17.
209. Dr. Székely László	Debrecen, Simonffy u. 44.
210. Földváry Zoltánné	Debrecen, Dózsa György u. 9., V/19.
211. Dr. Földes László	Budapest, VIII., Könyves Kálmán krt. 40.
212. Neubauer István	Debrecen, Baross u. 23.
213. Benkő Ferenc	Derecske, Tanácsköztársaság u. 3.
214. Polányi Dezső	Debrecen, Széchenyi u. 22.
215. Jósa András Múzeum	Nyíregyháza
216. Munkácsy Mihály Múzeum	Békéscsaba
217. István király Múzeum	Székesfehérvár
218. Bakonyi Múzeum	Veszprém
219. Móra Ferenc Múzeum	Szeged
220. Rippl-Rónai Múzeum	Kaposvár
221. Katona József Múzeum	Kecskemét
222. Ferenczy Károly Múzeum	Szentendre
223. Balogh Ádám Múzeum	Szekszárd

224. Herman Ottó Múzeum	Miskolc
225. Damjanich János Múzeum	Szolnok
226. Savaria Múzeum	Szombathely
227. Forradalmi Múzeum	Szombathely
228. Komárom Megyei
Múzeumok Igazgatósága	Tata
229. Thúry György Múzeum	Nagykanizsa
230. Kanalas Ibolya	Debrecen 1. Pf. 201.
231. Börzsönyi József	Debrecen, Lenin-park 1.
232. Dr. Sándor Mihályné	Berettyóújfalú
233. Varga Sándor	Debrecen, Tanácsköztársaság útja 11.
234. Várkonyi Imre	Mikepércs
235. Bordás Mária	Debrecen, Széchenyi u. 15., fszt. 2.
236. Rónai Gyuláné	Debrecen, Vörös Hadsereg útja 43., III. 1.

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Terjedelme: 3,75 (A/5) ív
70-6307 Szabadság Lapnyomda, Debrecen
Felelős vezető: Reményi Sándor